

AZ AGRÁRNÉPESSÉGI VISZONYOK TERÜLETI ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

1880 — 1960

DR. KISS ALBERT

Az utóbbi évtizedekben a termelőerők fejlődése és a technika haladása világszerte meggyorsult. A technika a mezőgazdaságba is fokozódó ütemben vonul be, aminek hatására mélyreható társadalmi-gazdasági átalakulás megy végbe. Hazánkban a mezőgazdaság technikai előrehaladása a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egyidejűleg, illetve annak talaján folyik. Ennek többirányú kihatása van a népesség foglalkozási összetételére és általában életviszonyaira. A népgazdaság további fejlesztése során megoldandó feladatokhoz hasznos támpontot jelenthet azoknak a történelmi mozgásfolyamatoknak az elemzése, amelyek eredményeképpen a jelenlegi helyzet kialakult.

Országunk adottságainál fogva a mezőgazdasági termelés és ezzel kapcsolatosan az agrárnépesség viszonyai számunkra különösen fontosak. Szükséges tehát vizsgálni a szocialista építés során egyrészt a fokozott iparfejlesztés, másrészt a mezőgazdaság szocialista átszervezése oldaláról jelentkező változásokat a mezőgazdasági népesség vonatkozásában. Ahhoz, hogy a történelmi fejlődés tapasztalatait leszűrhessük és figyelembe vehessük, a mezőgazdasági népesség viszonyainak fejlődését nemcsak országosan, hanem a regionális eltérésekre kiterjedően is ismerni kell.

A területi eltérések vizsgálata azonban az agrárnépesség fejlődését illetően csak akkor vezet a jelenlegi helyzet feltárásához és nyújt tényleges alátámasztást a tervszerű fejlesztés munkájához, ha az időbeli változások vizsgálata egységesen, a jelenlegi közigazgatási beosztás szerint tagolt terület-egységekre vonatkozik, a távolabbi múltra visszatekintő adatokra nézve is.

A legutóbbi 80 évre vonatkozóan — mindvégig a jelenlegi megyebeosztás szerint részletezett — alábbiakban ismertetett adatsorok számos megállapításra adnak alapot. Mivel már rendelkezésre állnak az 1960. évi népszámlálás előzetes adatai is, végeredményben a legutóbbi kilenc népszámlálás adatai vethetők össze a történelmi fejlődés szemléltetésére. Az 1869. évi népszámlálás agrárnépességre vonatkozó anyaga is közzétételre került ugyan, azonban a felvétel rendszerének eltérő volta miatt adatait a későbbi népszámlálásokéval nem lehet összehasonlíthatóvá tenni. Nyilvánvalóan a járási egységek szerinti vizsgálatok még részletesebb, kisebb tájegységenkénti elemzésre nyújtának lehetőséget, de a legfontosabb jelenségek fő

tendenciái regionális alakulásának szemléltetésére a megyei tagolás is igen alkalmas.

A tanulmányban közölt vizsgálatok statisztikai anyagának kialakításához természetesen az 1920 előtti népszámlálások adatait a mai országhoz viszonyítva és az 1949 előtti mindegyikét a mai megyebeosztásra kellett átszámítani. Ez az átszámítási munka központi pontossággal történt, kivéve az 1880. és 1890. évi népszámlálásokat, amelyek adatai foglalkozás szerinti részletezésben csak megyénként kerültek közlésre. Ezek anyagának átszámítása az 1900. évi népszámlálás területenkénti adatai alapján történt.¹

A vizsgálatban szereplő népességi adatok forrásait mindenütt a Központi Statisztikai Hivatalnak az egyes népszámlálásokra vonatkozóan közreadott hivatalos kiadványai képezik. Az 1960. évre vonatkozó számokat a Központi Statisztikai Hivatal most megjelent, az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti feldolgozását tartalmazó kiadványából állítottam össze.²

Ilyen hosszú időszakra vonatkozó vizsgálati anyag részletesebb elemzésére természetesen egy tanulmány keretei szűkek. Ezért ehelyütt az agrárnépességi viszonyoknak és azok regionális eltéréseinek csak főbb vonásokban történő elemzésére szorítkozhatom a teljesség igénye nélkül. Mivel az itt felhasznált statisztikai anyag számos más vizsgálathoz is forrásul szolgálhat, a legfontosabb adatokat 6 népszámlálásra vonatkozóan (1880, 1890, 1910, 1930, 1949 és 1960) megyei részletességgel is közlöm. A regionális eltérések és összefüggések szemléltető áttekintése érdekében pedig a legfontosabb jelenségek fejlődését térképsorozatban is bemutatom.

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ABSZOLÚT ÉS RELATÍV NAGYSÁGÁNAK ALAKULÁSA

Nép gazdasági szempontból alapvető kérdés, hogy mekkora a mezőgazdasággal foglalkozó, illetőleg az abból élő népesség. Az I. táblázatban közölt országos adatok szerint 1880 óta az egész népesség — az első és második világháború utáni megtorpanástól, illetve visszaeséstől eltekintve — némi hullámzással ugyan, de fokozatos növekedéssel 1960-ig csaknem 90%-kal emelkedett. A mezőgazdasági népesség viszont azt a sajátos alakulást mutatja, hogy a múlt század utolsó két évtizedében mutatkozó erősebb ütemű növekedést a következő évtizedekben 1930-ig egyre mérséklődő számbeli gyarapodás követte. Innen kezdve 1949-ig stagnálást mutat, az azóta eltelt legutóbbi évtizedben pedig már nemcsak hogy nem növekedett tovább, hanem 21%-kal visszaesett (I. ábra).

Az összes népesség és a mezőgazdasági népesség nagyságának alakulását megyék szerint legszembevetőbbben azok a népszűrési adatok fejezik ki, amelyek az egész vizsgálati időszak alatt változatlanul vett összes területre vonatkoznak. A II. sz. ábrán erre vonatkozóan feltüntetett térképek-

¹ A tanulmányban közölt visszatekintő adatok a szerző számításain alapulnak. Ezért — bár nagyságrendileg helyesek — egyes esetekben kis mértékben eltérhetnek a Központi Statisztikai Hivatal által számított hivatalos adatoktól. (Szerk.)

² Az 1960. évi népszámlálás reprezentatív feldolgozásából nyert adatokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy azok — a képviseleti minta kiválasztásának ismert jellegéből és módszereiből adódóan — a megfelelő teljeskörű adatoktól kisebb-nagyobb mértékben eltérhetnek. Az 1960. évi népszámlálás anyagából vett 1%-os minta kiválasztása olyan feltételek mellett történt, hogy az 1500-as nagyságú mintavételi adat (ez teljeskörű feldolgozásnál 150 000 személynek felel meg) relatív hibája, 95%-os valószínűség mellett, 5%. Az 1500-nál nagyobb mintabeli adat relatív hibája kisebb, az ennél kisebb pedig nagyobb 5%-nál. Az adatok értékelésénél ezt a körülményt mindenképpen figyelembe kell venni. (Lásd részletesen: 1960. évi népszámlálás. 2. Személyi és családi adatok képviseleti minta alapján, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1960. 5—8., valamint 157—158. old.)

*1. Az összes és a mezőgazdasági népesség számának és összetételének
Динамика численности и состава общего и сельскохозяйственного населения на современной
территории Венгрии в 1880—1960 гг.*

M e g n e v e z é s	1880. dec. 31. ¹	1890. dec. 31. ¹	1900. dec. 31.
1. Összes népesség száma ... 1000 fő	5329,2	6009,4	6854,4
2. Ebből mezőgazdasági (őstermelő) 1000 fő	3665,4	4012,8	4164,0
%	68,8	66,8	60,7
3. nem mezőgazdasági ... 1000 fő	1663,8	1996,6	2690,4
%	31,2	33,2	39,3
Index (1880 = 100)			
1. összes népesség	100	113	129
2. mezőgazdasági népesség	100	109	114
3. nem mezőgazdasági népesség ...	100	120	162
4. Index (megelőző népszámlálás adata = 100)			
1. összes népesség	.	113	114
2. mezőgazdasági népesség	.	109	104
3. nem mezőgazdasági népesség ...	.	120	135
5. Népsűrűség 1 km ² -re			
1. összes népesség	57,3	64,6	73,7
2. mezőgazdasági népesség	39,4	43,1	44,8
3. nem mezőgazdasági népesség ...	17,9	21,5	28,9
6. Kereső népesség száma ... 1000 fő	2298,8	2624,1	2976,5
2. Ebből mezőgazdasági .. 1000 fő	1489,5	1633,3	1734,6
%	64,8	62,2	58,3
3. nem mezőgazdasági ... 1000 fő	809,3	990,8	1241,9
%	35,2	37,8	41,7
7. Eltartott népesség száma . 1000 fő	3030,4	3385,3	3877,9
2. Ebből mezőgazdasági .. 1000 fő	2175,9	2379,5	2429,4
%	71,8	70,3	62,6
3. nem mezőgazdasági ... 1000 fő	854,5	1005,8	1448,5
%	28,2	29,7	37,4
8. 100 keresőre jutó eltartott			
1. összes népesség	131,8	129,0	130,3
2. mezőgazdasági népesség	146,1	145,7	140,0
3. nem mezőgazdasági népesség ...	105,6	101,5	116,6
A népességből { 9. városi ... 1000 fő	.	.	2179
%	.	.	31,8
10. falusi ... 1000 fő	.	.	4675
%	.	.	68,2
11. A földdel rendelkező keresőkből nem mezőgazdasági foglalkozású 1000 fő	.	.	118
%	.	.	14,3

¹ Polgári népesség.

² Az arányszám kiszámításánál a földdel rendelkező mezőgazdasági foglalkozásúak száma az egyének és a földdel beléptett termelősövetkezeti tagok összegével van figyelembe véve.

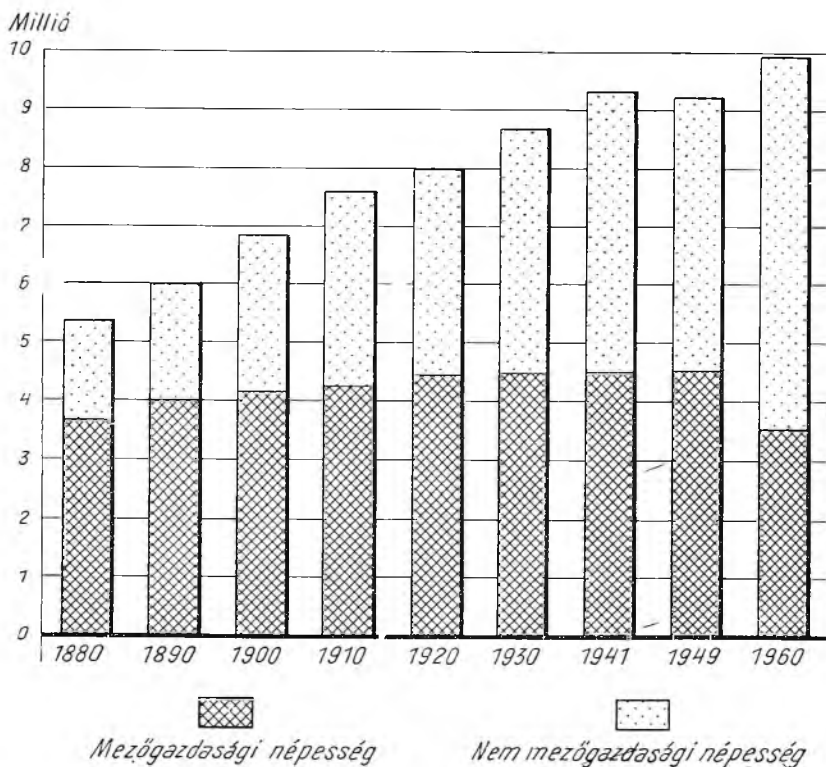
Вертикальная графа: 1. Численность всего населения; 2. в том числе: сельскохозяйственное; 3. не сельскохозяйственное население; 4. показатель (сведение предшествовавшей переписи населения = 100); 5. плотность на 1 км²; 6. численность самостоятельного населения; 7. численность не самостоятельного населения; 8. иждивенцы на 100 самостоятельных; 9. городское население; 10. сельское население; 11. не сельскохозяйственные имеющие земельные участки.

alakulása Magyarország mai területén, 1880—1960.

Total and Agricultural Population Figures and Structure on Hungary's Present Territory, 1880—1960

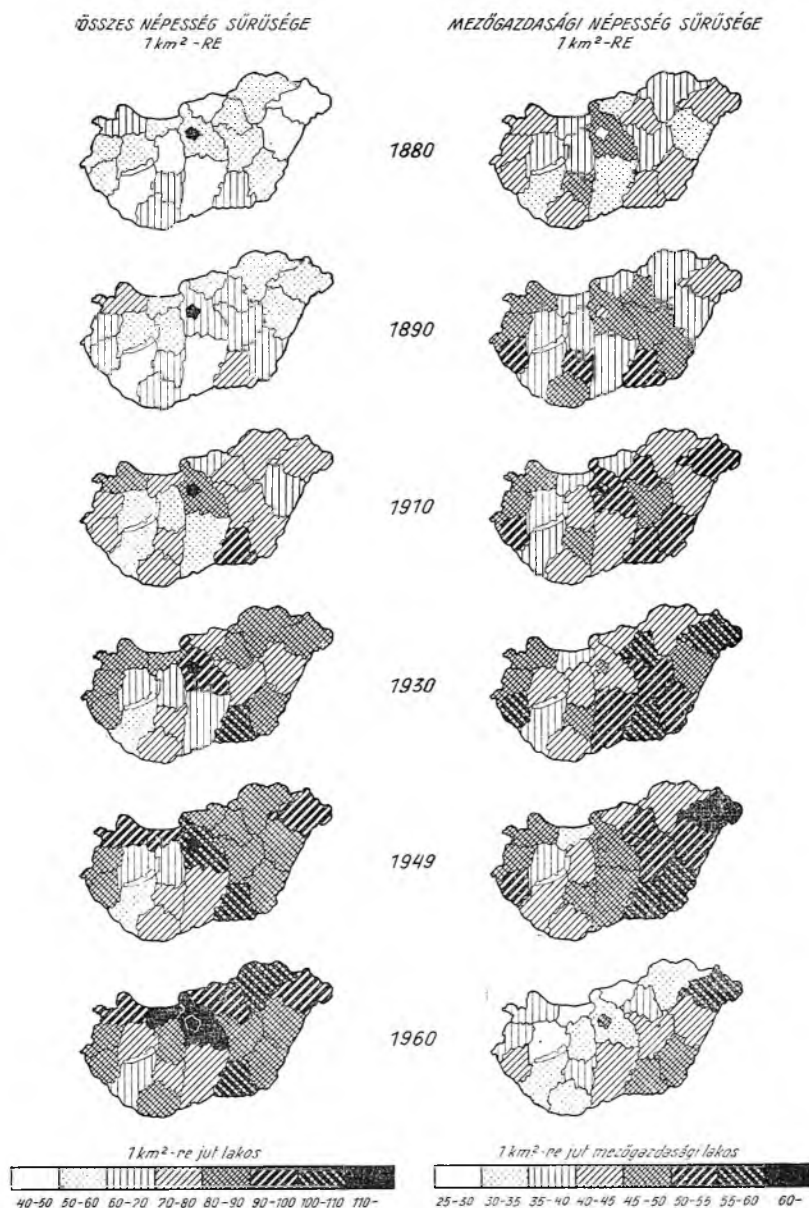
1910. dec. 31.	1920. dec. 31.	1930. dec. 31.	1941. jan. 31.	1949. jan. 1.	1960. jan. 1.
7612,1	7986,9	8685,1	9316,1	9204,8	9976,5
4258,0	4452,0	4497,2	4535,9	4523,5	3582,7
55,9	55,7	51,8	48,7	49,1	35,9
3354,1	3534,9	4187,9	4780,2	4681,3	6393,8
44,1	44,3	48,2	51,3	50,9	64,1
143	150	163	175	173	187
116	121	123	124	123	98
202	212	252	287	281	384
111	105	109	107	99	108
102	105	101	101	100	79
125	105	119	114	98	137
81,8	85,9	93,3	100,0	98,9	107,2
45,8	47,9	48,3	48,7	48,6	38,5
36,0	38,0	45,0	51,3	50,3	68,7
3231,8	3755,2	3997,8	4503,0	4409,3	5295,7
1685,3	2127,7	2030,5	2153,6	2196,2	1864,8
52,1	56,7	50,8	47,8	49,8	35,2
1546,5	1627,5	1967,3	2349,4	2213,1	3430,9
47,9	43,3	49,2	52,2	50,2	64,8
4380,3	4231,7	4687,3	4813,1	4795,5	4680,8
2572,7	2324,3	2466,7	2382,3	2327,3	1717,9
58,7	54,9	52,6	49,5	48,5	36,7
1807,6	1907,4	2220,6	2430,8	2468,2	2962,9
41,3	45,1	47,4	50,5	51,5	63,3
135,5	112,7	117,2	106,9	108,8	88,4
152,7	109,2	121,5	110,6	106,0	92,1
116,9	117,2	112,9	103,5	111,5	86,4
2598	2820	3143	3564	3356	3962,7
34,1	35,3	36,2	38,3	36,5	39,7
5014	5167	5542	5752	5849	6013,8
65,9	64,7	63,8	61,7	63,5	60,3
126	146	249	.	290	405
15,9	16,4	20,0	.	18,9	29,2 ²

Lateral text : 1. Total population ; 2. of which : agricultural, 3. non-agricultural ; 4. index (figure of the previous population census = 100) ; 5. density per km² ; 6. working population ; 7. dependent population ; 8. dependants per 100 earners ; 9. urban population ; 10. rural population ; 11. non-agriculturals possessing landed property.

I. Az összes és a mezőgazdasági népesség számának alakulása, 1880—1960
 Динамика общего и сельскохозяйственного населения в 1880—1960 гг.
 Total and Agricultural Population, 1880—1960

ből jól látható, hogy az összes népesség sűrűsége valamennyi megyében állandóan emelkedett, de a növekedés üteme megyék szerint lényegesen eltérő. Aránylag leggyorsabb ütemű emelkedés mutatkozik azokban a megyékben, amelyekben a nem mezőgazdasági népesség aránya legkorábban ért el magasabb szintet. Ezek: Pest, Komárom, Borsod és Nógrád megyék. Viszonylag mérsékeltbben emelkedett a népsűrűség, és ma is a legkisebb Somogy, Tolna, Veszprém és Bács-Kiskun megyékben. Ezek viszont éppen azok a megyék, amelyekben a mezőgazdasági népesség aránya a legutóbbi időkig a legmagasabb szinten állt. Ez arra utal, hogy az egyes megyék népessége nemcsak saját szaporodásukból növekedett, hanem a mezőgazdasági népesség átáramlása az ipari jellegű megyékbe már a múlt század vége óta folyik. Ha a megyéket két csoportra osztjuk aszerint, hogy melyekben volt fokozódó ütemű és melyekben mérsékeltabb az összes népesség növekedése, határozottan kidomborodik a megyék két csoportja: az első csoportot azok a megyék alkotják, amelyekben a nem mezőgazdasági népesség aránya a legerősebb ütemben emelkedett, míg a második csoportba tartozó megyék a jellegzetesen agrárjellegű területeket alkották és alkotják ma is (I. Függelék).

II. Az összes népesség és a mezőgazdasági népesség sűrűsége az összes területhez viszonyítva megyénként, 1880—1960

Плотность общего и сельскохозяйственного населения, во сравнении ко всей территории, по комитатам в 1880—1960 гг.

Density of the Total and Agricultural Population, As Compared to the Total Area, by Counties, 1880—1960

A mezőgazdasági népesség abszolút nagyságának változását vizsgálva az összes területre vetített mezőgazdasági népességszám változása meggyőzően igen eltérő és teljesen összhangban áll az előbbi megállapításokkal. A mezőgazdasági népesség egészen 1949-ig fokozatos és jelentős ütemű fejlődést mutat az erősebben *mezőgazdasági jellegű megyékben*, így Szabolcs, Hajdú, Békés, Bács-Kiskun megyékben, viszont igen mérsékelt ütemű emelkedés tapasztalható *a nem mezőgazdasági jellegű területeken*: Borsod, Komárom, Pest, Baranya, Győr-Sopron megyékben. Általában megállapítható, hogy a mezőgazdasági népesség abszolút számának növekedése 1949-ben kivétel nélkül minden megyében megállt és az utóbbi évtizedben még a legerősebb agrárjellegű megyékben is jelentősen mérséklődött, az ipari jellegű megyékben viszont a korábbinál is nagyobb arányú agrárnépességi visszaesés következett be. Egyes ipari jellegű vidékeken az agrárnépesség csökkenő tendenciája már 1930 és 1949 között is erőteljesen jelentkezett (Komárom, Heves, Veszprém).

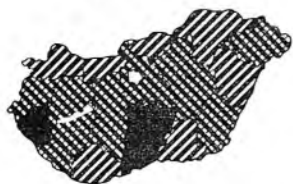
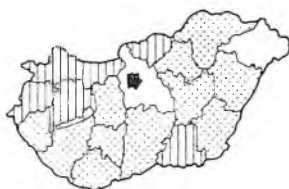
Mind e változások eredményeképpen az 1960. évi térkép az összes lakosság sűrűsége tekintetében már határozottan elkülönülő tájak kirajzolódását mutatja. A Dunántúl Balaton—Budapest vonalától északra eső része, továbbá Pest megye, valamint *az északi vidék megyéi alkotják az ország sűrűbben lakott egyik felét*, míg *az ország déli fele ritkábban lakott, agrárjellegű nagytájat képvisel*, kivéve a jelentősebb ipari városi jellegű népességgel rendelkező Baranya és Csongrád megyéket. Külön helyet foglal el Szabolcs, amely agrárjellegű és nagy népsűrűségű megye.

A mezőgazdasági népesség relatív nagysága az iparosodással megindult fejlődés folytán már régóta folyamatosan csökkenőben van. A mai országterületen az 1880-as népszámlálás idején az összes népességnek még közel 70%-a a mezőgazdaságból élt. Az arány eleinte lassabban, majd a századforduló óta jelentősebben esett vissza, de még az 1930-as népszámlálás idején is a mezőgazdasági népesség képviselte a lakosság abszolút többségét (51,8%). 1949-ben viszont már nem érte el az agrárnépesség az össznépesség felét, majd az utóbbi 11 évben az arányszám zuhanásszerűen 49,1%-ról 35,9%-ra szállt le (1. tábla). E nagyarányú visszaesésre jellemző, hogy az arányszám csökkenése az utóbbi évtizedben nagyobb mértékű volt, mint 1900-tól 1949-ig, vagyis a megelőző 50 év alatt együttevén. A szocialista átalakulás során egyrészt a nagyarányú iparosítás, építkezés, kereskedelem- és közlekedésfejlesztés stb., másrészt a mezőgazdaság szocialista átszervezése és ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság technikai fejlődése igen rövid idő alatt az ország népességének összetételében is gyökeres változással járt.

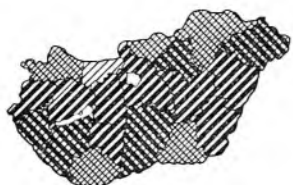
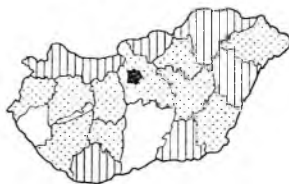
A mezőgazdasági népesség össznépességen belüli arányának vidékenkénti alakulása magától értetődően szorosan összefügg az ipari és egyéb nem mezőgazdasági jellegű tájak fokozatos kialakulásával. Amint a *III. ábra* térképsorozatai mutatják, 1880-ban még szinte alig volt lényeges különbség az egyes megyék agrárhányadosa között. Jellemző, hogy Pest megye, amely a fejlődés folytán a legsűrűbben lakott és az ipar központi telepítése miatt leginkább ipari jellegű megyévé vált, 1880-ban még a legnagyobb agrárhányadost mutató két megye egyike. Jelentősebb változás a századforduló után tapasztalható. 1910-ben a mai országterület északi határán levő megyék agrárjellege már határozottan elhalványodik, majd a folyamat gyorsuló ütemben folytatódik. 1930-ra, de méginkább 1949-re

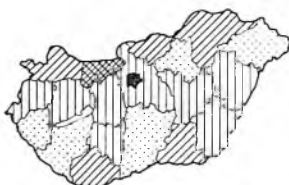
1880

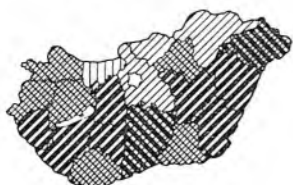
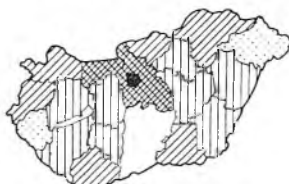
1890

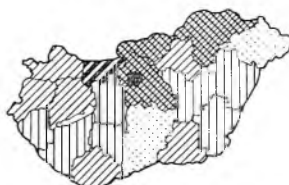
1910

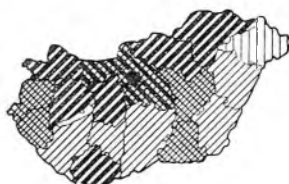
1930

1949

1960

III. A mezőgazdasági és nem mezőgazdasági népesség aránya az össznépességben megyénként, 1880—1960

Соотношение сельскохозяйственного и не сельскохозяйственного населения к общему населению по комитатам в 1880—1960 гг.

Rate of the Agricultural and Non-Agricultural Population to the Total Population by Counties, 1880—1960

már egyre határozottabban elkülönül a foglalkozási jelleg szempontjából az ország két nagy tája és ez a kép 1960-ban még élesebb. Az észak-dunántúli, valamint az északi megyékben és Pest megyében az agrárnépesség aránya jelenleg nem éri el a 40%-ot, és ezen a tájon belül Komárom és Pest megyében még a 30%-ot sem. Ezzel szemben Délnyugat-Dunántúl, valamint Bács-Kiskun megye és az egész Tiszántúl területén a mezőgazdasági jelleg még jelenleg is erős. A táj nagyrészen a népességnek 50–60%-a, kisebb részben 40–50%-a mezőgazdasági foglalkozású. E tájon belül csak Baranya mutat az északi tájjal azonos ipari jelleget. A legerősebb mezőgazdasági jelleget tartotta meg a vizsgált 80 év alatt Szabolcs megye és Bács-Kiskun megye. Legkevesbé agrárjellegű viszont a vizsgált időszak kezdete óta Komárom megye (Függelék).

2. A férfiak arányának alakulása az összes és a mezőgazdasági népességben, 1920–1960 (%)
 Соотношение мужчин в общем и в сельскохозяйственном населении в 1920–1960 гг. (%)
 Males Ratio in Total and Agricultural Population, 1920–1960 (Per cent)

	1920.	1930.	1941.	1949.	1960.
1. Összes népesség					
Férfiak aránya					
2. az összes népességben	48,5	48,9	49,0	48,1	48,3
3. a mezőgazdasági népességben	49,0	50,3	49,7	49,9	46,7
4. Kereső népesség					
Férfiak aránya					
2. az összes népességben	70,0	72,0	72,0	69,9	63,8
3. a mezőgazdasági népességben .	70,2	76,8	65,7	70,3	63,0

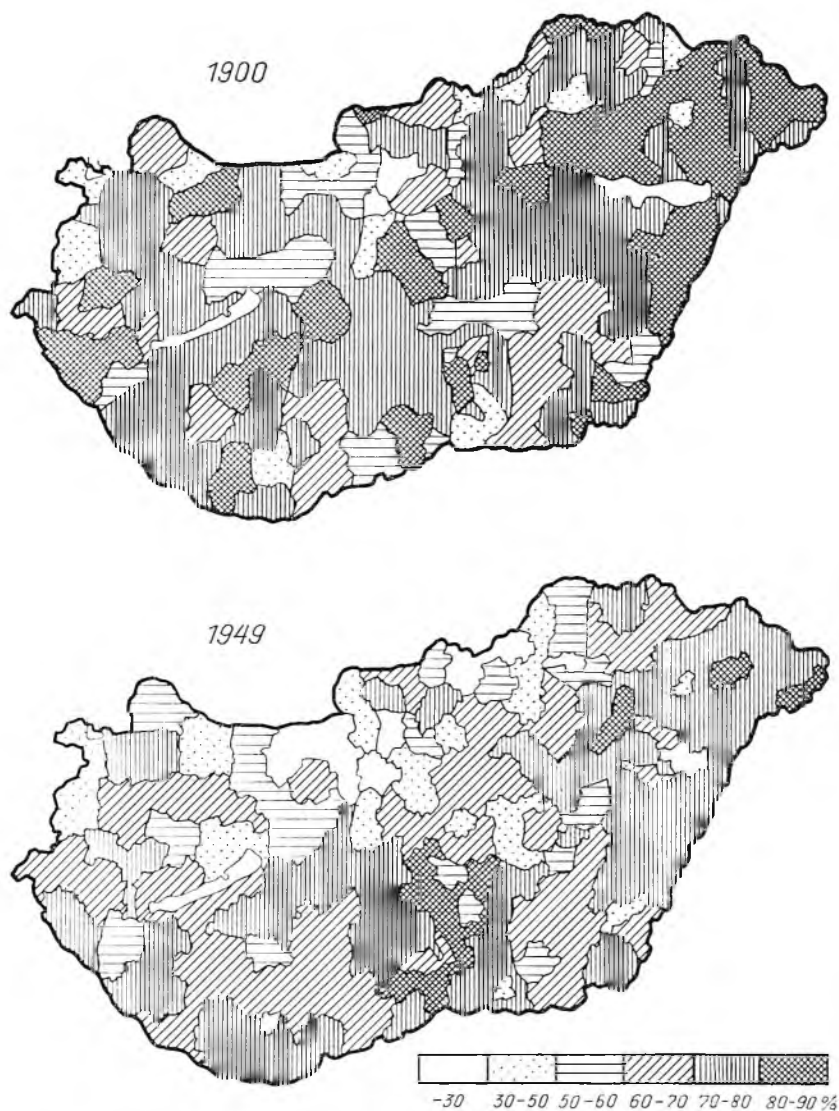
Вертикальная графа: 1. Общее население; соотношение мужчин 2. в общем, 3. в сельскохозяйственном населении; 4. самодеятельное население.

Lateral text: 1. Total population; males ratio in 2. total, 3. agricultural population; 4. working population.

Az agrárjelleg szempontjából természetesen az egyes megyéken belül jelentős további területi differenciálódás van. Jól mutatja ezt a IV. ábra, amelyen járási részletességgel látható az 1900–1949-ig eltelt félszázad alatti változás. Ebből is az tűnik ki, hogy az ország déli felében kisebbegységek szerint vizsgálva is sokkal kevésbé csökkent a mezőgazdasági jelleg, mint az ország északi felén.

A mezőgazdasági népesség százalékos aránya hosszú idő óta fokozatosan csökkent, de ennek ellenére abszolút létszámában 1949-ig növekedett. A belső vándorlás a mezőgazdaságból az iparba, illetve a faluról a városba már a korábbi évtizedekben is állandó folyamat volt, de az utóbbi évtizedben hirtelen és nagymértékű lett. Jellemző a városiasodási folyamatra, hogy a városok népessége a század eleje óta az össznépesség 32%-áról 40%-ára emelkedett.

A mezőgazdasági népesség természetes szaporodási arányszáma általában mindig magasabb szinten mozgott, mint az egyéb népességé. Szél Tivadar adatai szerint (1) a századforduló óta egészen a 30-as évekig a mezőgazdasági népesség természetes szaporodási arányszáma általában 1–2‰-kel meghaladta az egész népességét. Bár azóta a mezőgazdasági népesség szaporodási arányszáma is fokozatosan csökken, a visszaesés itt

IV. A mezőgazdasági népesség aránya az össznépességben járásonként, 1900-ban és 1949-ben, a mindenkori járásbeosztás szerint

Соотношение сельскохозяйственного населения к общему населению по районам, в 1900 и 1949 гг., по всегдашнему разделению

Ratio of the Agricultural Population to the Total Population by Districts, According to the Prevailing Administrative Districts, 1900 and 1949

kisebb mértékű volt, mint a többi foglalkozási ágakban. Az újabb adatok alapján végzett vizsgálatok is erre mutatnak (2).

A faluból a városba áramlás egyik jellemző tünete az ún. kétlakiak számának megnövekedése, ami az utóbbi évtizedben tovább erősödött. Különösen a nagyvárosok és iparvidékek környékén nagy az arányuk. A nem mezőgazdasági foglalkozású, földdel rendelkező keresők száma 1949 óta mintegy százezerttel nőtt, s arányuk az összes földdel rendelkező keresőkhöz viszonyítva 19%-ról 29%-ra emelkedett.

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ÖSSZETÉTELÉNEK ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEINEK VÁLTOZÁSA

A népesség összetételének egyik legfontosabb jellemzője a *keresők és eltartottak aránya*. Bár — főképp a mezőgazdasági foglalkozásúaknál — a keresők és eltartottak megkülönböztetése népszámlálásról népszámlálásra eléggé következtetlenségül történt, s különösen a segítő családtagokra vonatkozó adatok megbízhatóságához szó fér, — mégis a területek közti eltérések és a fejlődés tendenciáinak megítélésére az adatok rávilágítanak.

Országosan vizsgálva a kérdést, az állapítható meg, hogy az első világháború előtti időben az összes népességen belül 100 keresőre 130 körüli eltartott jutott. Az arányszám azóta fokozatosan eltolódott a keresők javára: 1930-ban 117, 1949-ben 109, 1960-ban pedig 88 eltartott jutott 100 keresőre. A szocialista átalakulás folyamán bekövetkezett nagy fejlődés során a lakosság egyre szélesebb rétegei kapcsolódtak be a termelőmunkába, ami a népesség életkörülményeinek, életszínvonalának egyik legjellemzőbb mutatója.

Hasonló irányú és jellegű alakulás történt a mezőgazdasági népességen belül is. Egészen a felszabadulásig az a jellemző, hogy az eltartottak aránya a mezőgazdasági népességen belül nagyobb volt, mint a népességben általában. Ez a mezőgazdasági népesség nagyobb természetes szaporodásával, a nagyobb gyermekszámmal függ össze. Érdekes viszont, hogy az 1949-es népszámláláskor a mezőgazdasági népességben már csak 106 eltartott jutott 100 keresőre, tehát valamivel kevesebb, mint az egész népességben átlagosan, amiben az 1945. évi földreform döntő hatása jelentkezik. Az eltartottak arányának csökkenése tehát a mezőgazdasági népességben a felszabadulás előttihez képest különösen nagyobb mértékű volt. Az utóbbi évtizedben az arányszám csökkenése az agrárnépességnél is csaknem hasonló irányú volt, mint az összes népességben. Jelenleg azonban az 1960-as népszámlálás adatai szerint a mezőgazdasági népességen belül valamivel szintén nagyobb az eltartottak aránya, 100 keresőre számítva 92. Itt is bekövetkezett tehát az a helyzet, hogy az eltartottak száma a keresőké alá esett (1. táblázat).

A keresők számának abszolút növekedése azonban a kereső-eltartott arány kialakulásának csak egyik tényezője. Figyelembe kell azt is venni, miképpen alakult az eltartottak száma, amit elsősorban a természetes szaporodás arányszámai mutatnak. E tekintetben a kép nem alakul kedvezően. Az elveszületések és halálozások különbözetéből adódó természetes szaporodási arányszám ezer lakosra számítva 1880—1890 között 11 körül mozgott, és nagyjából ezen a szinten volt az első világháborúig. A 20-as évtizedben 9—10 között, a 30-as évtizedben azonban csak 6 körüli volt a szaporodási arány, a felszabadulás után pedig 1946—50. évek átlagában 7,9, 1951 —

55. évek átlagában 10,1. A legutóbbi népszámlálás óta azonban a helyzet úgy alakult, hogy a természetes szaporodás aránya az 1954–55-ben elért 12, ill. 11,5⁰/₀₀-es csúcspont után állandóan csökkenőben van; 1956-ban még 9, 1957-ben 6,4, 1958-ban 6,2, 1959-ben pedig 4,8 volt, és az 1960-as évből eddig rendelkezésre álló adatok szerint az ez évi arányszám az előző évinél még kisebb lesz (3). Ezek a számok tehát arra mutatnak, hogy a keresők és eltartottak arányának a keresők javára történt nagyarányú eltolódásában a kereső egyének jelentős mértékű megnövekedése mellett nem kis szerepe van — főképp az 1950-es évtized közepétől — a fokozatosan csökkenő természetes szaporodásnak is. Ugyanakkor az átlagos élettartam utóbbi időben történt jelentős meghosszabbodása szintén a keresők abszolút és viszonylagos megnövekedését vonja maga után. Erre mutat a népesség kor szerinti tagozódásának alakulása, amely szerint a 60 éves és idősebb népesség aránya növekedőben van.

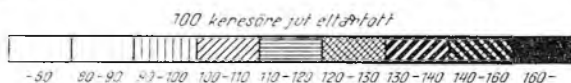
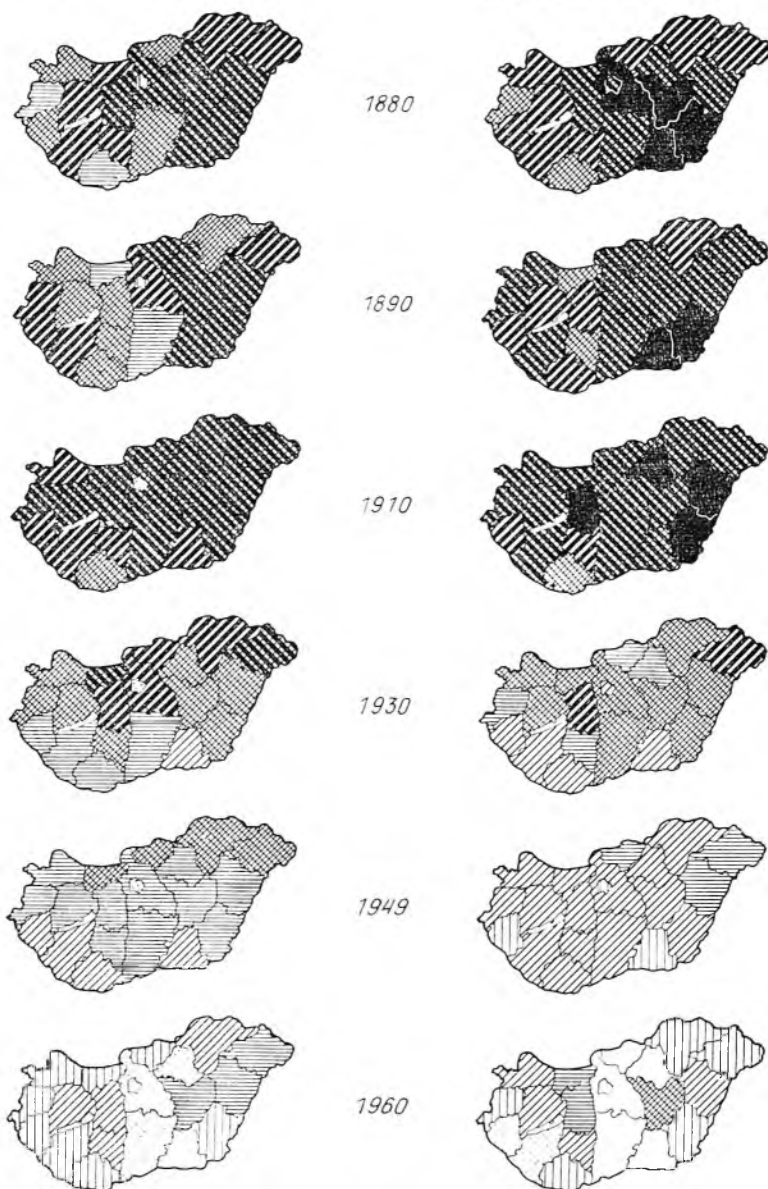
A keresők és eltartottak arányának időbeli alakulása a vizsgált időszak során, megyék szerint is az előbbieken országosan vázolt alakulást mutatja (l. Függelék).

Az V. ábra térképeit vizsgálva szembe tűnik az, hogy az első világháború előtti időszakban az arányszám alakulása az egyes megyékben döntően a mezőgazdasági népességben tapasztalható szinteket mutatja az össznépesség vonatkozásában is. Ez a mezőgazdasági népesség akkori nagy részesedési arányszáma mellett érthető is. Ebben az időszakban általában a tiszántúli megyékben a legnagyobb az eltartottak aránya a keresőkhöz viszonyítva. A legjellemzőbb azonban az, hogy a mezőgazdasági népességen belül az Alföldön lényegesen több eltartott jut 100 keresőre, mint az össznépességben. A két világháború között az 1930-as népszámlálási adatok szerint a kereső—eltartott arány kedvezőbbre fordult, mégpedig a mezőgazdasági népességen belül nagyobb mértékben, mint az egész népesség átlagában. Ebben szerepet játszott a 20-as években végrehajtott földreform, aminek következtében a földhöz jutott új kisbirtokosok és segítő családtagjaik növelték a keresők közé sorolt egyének számát. A kép egyébként továbbra is nagyobb eltartott arányt mutat az alföldi megyékben. Jelen-tősen megváltozott a helyzet a felszabadulás után. Egyrészt lényegesen tovább csökkent a mezőgazdasági népességen belül is az eltartottak aránya, másrészt úgyszólván az egész országban egyenletessé vált. Mindebben az 1945. évi földreform hatása mutatkozik meg, amely a nagybirtokrendszert megszüntette és kereken 2,6 millió kat. hold földet osztott ki több mint 600 ezer nincstelen, volt gazdasági cseléd, munkás, valamint törpe- és kisbirtokos részére. A földreform tehát a mezőgazdasági népesség túlnyomó többségét földtulajdonossá tette és ezáltal ezek segítő családtagjai is a keresők számát növelve, a kereső-eltartott arányt a megyékben eléggé egyöntetűen 100 és 110 között alakult ki.

A mezőgazdasági népességen belül a keresők és eltartottak arányának alakulása szoros összefüggésben van az agrárnépesség foglalkozási viszony szerinti összetételének térbeli és időbeli változásaival. A foglalkozási viszonyra vonatkozó térképeket (VI/A. ábra) a keresők—eltartottak arányára vonatkozókkal (V. ábra) összehasonlítva, határozott párhuzam fedezhető fel a két mutató között. Az eltartottak száma a keresőkhöz viszonyítva egészen a felszabadulásig a tiszántúli megyékben jelez legnagyobb arányt,

ÖSSZES NÉPSSÉG

MEZŐGAZDASÁGI NÉPSSÉG

V. A keresők és eltartottak aránya az összes népességben és a mezőgazdasági népességben
megyéenként, 1880—1960

Соотношение самостоятельных и иждивенцев к общему и сельскохозяйственному населению по
комитатам в 1880—1960 гг.

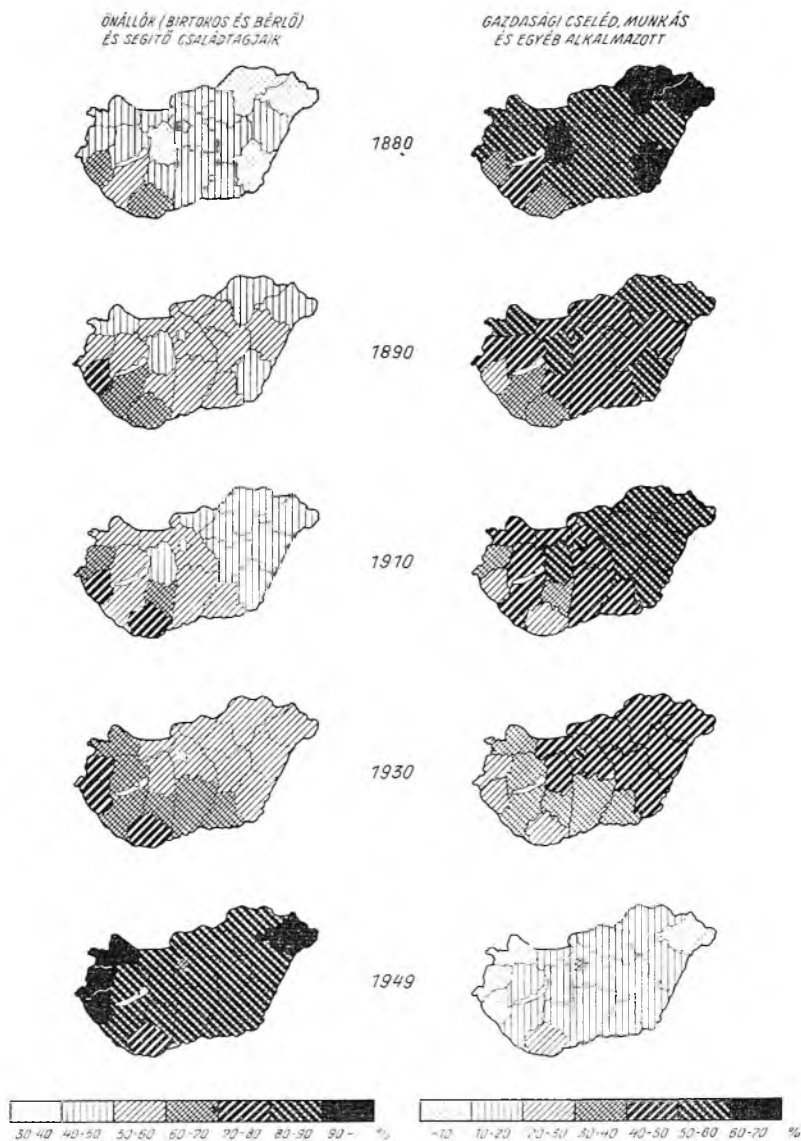
Rate of Earners and Dependants to the Total and Agricultural Population by Counties, 1880—1960

míg 100 keresőre a legkevesebb eltartott a délnyugat-dunántúli megyékben jutott. Látható a térképekből, hogy azokban a megyékben, ahol a kereső mezőgazdasági népesség viszonylag nagyobb számban állt önállókból (Zala, Baranya, Somogy, Tolna), a 100 keresőre jutó eltartottak száma lényegesen kisebb volt, míg az Alföldön, ahol a cselédek és munkások tették ki a kereső agrárnépesség nagyobbik részét, jóval nagyobb az eltartottak aránya. A cseléd és munkás családokban volt a gyermekszám közismerten a legmagasabb. Nagyon jellemző erre az, hogy az 1930-as térképen Fejér és Szabolcs, ahol a nagybirtok a legnagyobb hányadot tette ki a szántóterületből és ennek folytán a cselédek és munkások aránya legmagasabb volt, az eltartottak aránya szempontjából is kiemelkedő számot mutat.

Az 1949—60 között a kereső—eltartott arány kedvezőbbre fordulását fentebbiekben országos vonatkozásban már szó volt. A 100 keresőre jutó eltartottak számának nagyarányú visszaesése azonban mind az össznépeségben, mind a mezőgazdasági népességben megyénként igen eltérő arányú, másrészt tendenciájában is eltér a korábbi alakulástól. Jellemző, hogy Pest, Heves és Bács-Kiskun megyék következnek a legkisebb eltartott arányt mutató Csongrád megye után, viszont átlagon felüli az arányszám Szabolcs, Hajdú, Szolnok, Borsod, a Dunántúlon pedig Veszprém, Fejér és Tolna megyékben. Ha megnézzük ennek a területi differenciálódásnak az okait, kiténik, hogy ez az alakulás igen szoros összefüggésben van a természetes szaporodás nagyságával. A legutóbbi három év (1957—59) átlagában az országos $5,8^{0}_{00}$ -es természetes szaporodás mellett Szabolcs, Hajdú, Borsod megyékben a mutatószám jóval az átlag felett, 11—15 között volt, de lényegesen meghaladta az átlagot Fejér és Veszprém megyékben is. Ugyanakkor Csongrád megyében az összes megye közül legalacsonyabb, jóval az átlag alatti az arányszám, továbbá Pest, Heves, Bács-Kiskun megyékben is kisebb az átlagnál, illetőleg éppen csak átlagos. Ez kétségtelenül arra mutat, hogy a keresők és eltartottak arányának vidékenkénti alakulásában jelentős szerepe van a természetes szaporodás mértékének. Figyelembe kell venni azt is, hogy Pest, Heves és Csongrád azok közé a megyék közé-tartoznak, ahol a nem mezőgazdasági népesség aránya magas és a városiasabb életformával együtt jár a kereső népesség nagyobb aránya.

Igen jellemző egyébként, hogy a mezőgazdasági népességen belül tekintve az 1960. évi helyzetet, a 100 keresőre jutó eltartottak száma ugyancsak az előbb említett Csongrád, Pest, Heves és Bács-Kiskun megyékben a legalacsonyabb és hozzájuk csatlakozik még Nógrád. Ezeken a területeken 80-nál is kevesebb a 100 keresőre jutó eltartottak száma. A legmagasabb eltartott arányt viszont Kelet-Magyarországon, valamint Közép- és Észak-Dunántúlon találjuk. A területi kép tehát a mezőgazdasági népesség vonatkozásában eléggé hasonló az össznépeségéhez. A természetes szaporodásban mutatkozó területi különbségek mellett az ipar fejlődése folytán előállt és folyamatban levő belső vándorlások szintén jelentősen befolyásolják a helyzet alakulását. Érdekes, hogy Szolnok megye az eltartottak aránya szempontjából a mezőgazdaság vonatkozásában kiemelkedik 125-ös arányszámmal.

A keresők és eltartottak aránya mellett a mezőgazdasági népesség belső megoszlása, demográfiai viszonyainak megítélése szempontjából ugyancsak jellemző a kereső népesség nemek és kor szerint való tagozódása.

VI. A. A mezőgazdasági kereső népesség megoszlása foglalkozási viszony szerint megyénként, 1880—1949

«Состав самостоятельного сельскохозяйственного населения по положению в земледелии, по коммуналам в 1880—1949 гг.

Agricultural Working Population According to Employment Status by Counties, 1880—1949

A *nemek aránya* vonatkozásában a mezőgazdasági népességen belül figyelmet érdemel a férfiak arányának csökkenése. Míg az összes népességen belül 1949-hez képest a férfiak aránya valamelyest még növekedett is, a mezőgazdasági népességben — különösen a keresőknel — lényegesen visszaesett, utóbbiaknál 70%-ról 63%-ra (2. tábla). Ez a jelenség ismét azzal a nagy társadalmi változással függ össze, amely a szocialista átalakulás utóbbi évtizedében végbement. Elsősorban férfiak mentek át a mezőgazdaságból az iparba és más foglalkozási ágakba, ezek közül is elsősorban a fiatalok, amint erre a kormegoszlási adatok utalnak.

A *kor szerinti megoszlást* a mezőgazdasági termelés szempontjából nézve, elsősorban a produktív korosztályhoz tartozók arányának van jelentősége. Az 1960. évi népszámlálás előzetes adatai szerint a 15—39 évesek részesedése a mezőgazdasági kereső népességben 41%, ami erős csökkenés jelent az 1949-es helyzethez képest (51,6%), ugyanakkor 15%-ról 24%-ra emelkedett a 60 évnél (nőknél 55 évnél) idősebb keresők aránya (3. tábla). Az egész népesség átlagában is jelentkezik hasonló tendencia, azonban ez jóval kisebb mértékű, mint az agrárnépességnél.

3. Az összes népesség és a mezőgazdasági kereső népesség kormegoszlásának alakulása, 1930—1960

Возрастной состав общего и сельскохозяйственного самостоятельного населения в 1930—1960 гг.
Age Structure of Total and Agricultural Working Population, 1930—1960

		— 14	15—39	40—59	60—	Összesen
		é v e s				
1. Összes népesség	{ 1930	27,5	42,6	20,1	9,8	100,0
	{ 1949	24,9	38,8	24,7	11,6	100,0
	{ 1960	25,4	36,8	21,0	16,8*	100,0
2. Mezőgazdasági kereső népesség	{ 1930	3,6	56,9	24,8	14,7	100,0
	{ 1949	2,4	51,6	30,9	15,1	100,0
	{ 1960	0,6	41,3	34,1	24,0*	100,0

* Nőknél 55 éves és idősebb.

Вертикальная графа: 1. Общее население; 2. сельскохозяйственное самостоятельное население.

Lateral text: 1. Total population; 2. agricultural working population.

A mezőgazdasági népesség életkörülményei szempontjából a kereső népesség *foglalkozási viszony* szerinti összetétele mutat rá a társadalmi tagozódásra. A felszabadulás előtti nagybirtokrendszer idején a mezőgazdasági népesség nagyrésze a földnélküli munkások és cselédek sorában élt. Ekkor a kereső agrárnépességnél alig 1/3-a volt önálló birtokos vagy bérlő, s a segítő családtagok aránya 21—26%-ot tett ki. Utóbbiakat is beszámítva, a kereső népességnél az első világháború előtt alig valamivel több mint a fele tartozott az önálló egzisztenciák közé (1910-ben 54,3%). Az 1930-as népszámlálás adatai valamivel kedvezőbb képet mutatnak, amiben az 1920-as földreform hatása mutatkozik meg. Figyelembe kell azonban venni, hogy ez elsősorban a törpebirtokok számát növelte meg. Ha az idevonatkozó térképeket (VI/A. ábra) áttekintjük, szembetűnik, hogy a dél-dunántúli megyékben (Zala, Baranya, Tolna, Vas) volt 1910-ig viszony-

lag legnagyobb az önállók aránya (l. Függelék). Az 1895. évi mezőgazdasági felvétel adatai szerint ezek voltak azok a megyék, ahol az 5 holdon aluli törpegazdaságok akkor is a legnagyobb súllyal szerepeltek a földterületben. Ugyanakkor Fejér és Szabolcs, a két legtipikusabban nagybirtokos megye kereső agrárnépességében az önállók aránya mindvégig a legalacsonyabb volt.

A nagybirtok területaránya a szántóföldből a vizsgált időszak folyamán valamit ugyan csökkent, azonban sem a korábbi parcellázások, sem a 20-as évek látszat-földreformja nem hozott alapvető változást. A földkérdést gyökeresen az 1945. évi földreform oldotta meg. Ennek hatását az 1949. évi adatok tükrözik. Ezek szerint az önállók és segítő családtagjaik együttes arányszáma a kereső agrárnépesség 80–90%-ára növekedett, egyes megyékben pedig ezt a mértéket is túlhaladta.

Mezőgazdasági termelésünkben a parasztságunk társadalmi tagozódásában gyökeres átalakulás kezdetét jelentette a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megindulása. Az egyénileg gazdálkodó parasztok 1948-tól kezdve egyre jelentősebb mértékben léptek a termelőszövetkezeti közös nagyüzemi gazdálkodás útjára. Az 1953–54-es átmeneti visszaesés után 1956 közepén a szántóterületnek 22%-án már közös gazdálkodás folyt. Ugyancsak 1948-ban kezdődött meg az állami gazdaságoknak, mint szocialista nagyüzemeknek a kialakítása, amelyek területe 1953-ra lényegében kialakult és meg is állapodott a szántóterület 13%-ánál. Az 1956. évet követő visszaesés, illetve stagnálás után a termelőszövetkezeti mozgalom ugrásszerű fejlődése következett be 1959-ben. Ennek az évnek a végén, vagyis az 1960-as népszámlálás időpontjában a szántóterület 52,8%-a tartozott a szocialista szektorhoz (ebből tsz 36,6%), az összes területnek pedig közel 2/3-a (64,6%) tartozott ide. További jelentős fejlődés következett be az 1960. év első negyedében. A március 31-i adatok szerint a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok a szántóterületnek 74,3, az összes területnek 80,6%-án gazdálkodtak (4).

A mezőgazdasági kereső népesség foglalkozási viszony szerinti tagozódását az 1960. évi népszámlálás idején az jellemezte, hogy a tsz-tagok 28%-ot, az egyéni gazdálkodók és segítő családtagok 53%-ot képviseltek, és 19%-volt az állami gazdaságok, gépállomások és a mezőgazdaság körében dolgozó egyéb munkások és alkalmazottak száma (4. tábla). 1960 március végén azonban a tsz-mozgalom továbbfejlődése folytán már a termelőszövetkezeti tagok tették ki (a termelőszövetkezeti statisztika (5) adatai szerinti tsz-tagok számát alapulvéve) a kereső népesség 46%-át. Ezt figyelembe véve — mivel a munkások és alkalmazottak száma a közben eltelt negyedév alatt lényegesen nem változhatott — az egyénileg gazdálkodó parasztok a segítő családtagokkal együtt is ekkor már csak mintegy 35%-ot képviseltek.

A földterület szektorok szerinti megoszlásában, illetőleg a kereső mezőgazdasági népesség foglalkozási viszony szerinti összetételében jelenleg még számottevők a területi különbségek. Amint a VI/B. és VII. ábrák térkép-sorozatai mutatják a megyék közül legelőrehaladottabb a szocialista nagyüzemi gazdálkodás Szolnok, Győr-Sopron, Veszprém és Heves megyékben, viszont legnagyobb még az egyéni gazdálkodók aránya Bács-Kiskunban és Borsodban.

4. A mezőgazdasági kereső népesség megoszlása foglalkozási viszony szerint megyénként, 1960.
 Разделение самостоятельного аграрного населения по положению в занятии, по комитатам в 1960 г.
 Agricultural Working Population According to Employment Status by Counties, 1960

Megye (1)	Önálló és segítő családtagok		Szövetkezeti tagok		Alkalmazásban álló munkások és szellemi dolgozók		Szövetkezeti tagok száma a tsz-statisztika szerint ¹		Egyéni gazdálkodók és segítő családtagok száma ²	
	(2)		(3)		(4)		(5)		(6)	
	1960. január 1. (Népszámlálás szerint)						1960. március 31.			
	1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	a keresőkből % (7)	1000 fő	a keresőkből % (7)
Baranya	36,7	46,2	23,5	29,6	19,2	24,2	34,6	43,6	25,6	32,2
Fejér	21,8	32,1	25,3	37,2	20,9	30,7	36,5	53,7	10,6	15,6
Győr-Sopron ..	11,5	16,1	42,1	58,9	17,9	25,0	46,0	64,4	7,6	10,6
Komárom ...	8,3	29,7	10,2	36,6	9,4	33,7	15,4	55,2	3,1	11,1
Somogy	23,1	22,2	57,1	54,9	23,8	22,9	68,9	66,3	11,3	10,8
Tolna	30,6	44,2	20,9	30,2	17,7	25,6	32,9	47,5	18,6	26,9
Vas	36,4	53,7	19,2	28,3	12,2	18,0	30,1	44,4	25,5	37,6
Veszprém ...	16,7	24,4	36,9	54,0	14,8	21,6	43,5	63,6	10,1	14,8
Zala	46,1	61,2	19,8	26,3	9,4	12,5	32,7	43,4	33,2	44,1
1. Dunántúl										
összesen ..	231,2	36,6	255,0	40,1	145,3	23,0	310,6	53,9	145,6	23,1
Bács-Kiskun	148,9	74,9	19,6	9,8	30,4	15,3	51,0	25,6	117,5	59,1
Békés	79,4	57,7	30,7	22,3	27,6	20,0	75,3	54,7	34,8	25,3
Csongrád ...	75,6	67,8	19,1	17,1	16,8	15,1	51,5	46,2	43,2	38,7
Hajdú-Bihar.	72,3	57,4	31,6	25,1	22,1	17,5	56,4	44,8	17,5	37,7
Pest	72,7	59,7	25,0	20,5	24,2	19,8	46,3	38,0	51,4	42,2
Budapest ...	6,2	41,6	2,3	15,4	6,4	43,0	3,1	20,8	5,4	36,2
Szabolcs	131,2	73,8	24,1	13,5	22,6	12,7	67,1	37,7	88,2	49,6
Szolnok	16,3	16,2	60,9	60,6	23,4	23,3	70,9	70,5	6,3	6,2
2. Alföld										
összesen ..	602,6	60,9	213,3	21,6	173,5	17,5	421,6	42,6	394,3	39,9
Borsod-Abaúj-Zemplén ..	81,8	68,3	17,3	14,1	20,7	17,3	36,9	30,8	62,2	51,9
Heves	37,5	47,3	30,8	38,8	11,0	13,9	47,6	60,0	20,7	26,1
Nógrád	28,8	64,2	9,0	20,0	7,1	15,8	17,9	39,9	19,9	44,3
3. Észak										
összesen ..	148,1	60,7	57,1	23,4	38,8	15,9	102,4	42,0	102,8	42,1
4. Magyarország										
összesen ..	981,0	52,6	525,4	28,2	357,6	19,2	861,6	46,4	642,7	34,4

¹ Forrás: Mg. Stat. Zsebkönyv 1960. 245. old.

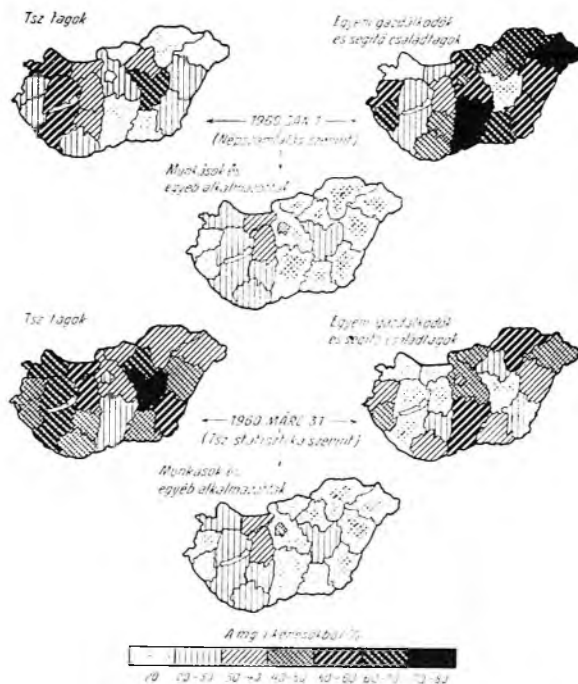
² Változatlanak véve a munkások és alkalmazottak 1960. január 1-i számát.

Горизонтальная графа: (1) Комитаты; (2) самостоятельные и помогающие члены семьи; (3) члены кооператива; (4) рабочие и трудящиеся умственного труда состоящие в должности; (5) Численность членов кооперативов по статистике производственных сельскохозяйственных кооперативов; (6) крестьяне-единоличники и помогающие члены семьи; (7) во процентах к самостоятельным.

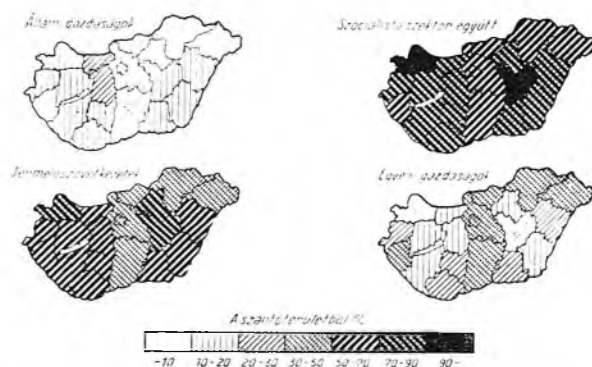
Вертикальная графа: 1. Задунайский край, всего; 2. Венгерская низменность, всего; 3. Северный край, всего; 4. Венгрия, всего.

Heading: (1) Counties; (2) independents and unpaid family workers; (3) members of co-operatives; (4) employed manual and non-manual workers; (5) members of co-operatives according to the agricultural producers' co-operatives statistics; (6) individual farmers and unpaid family workers; (7) per 100 earners.

Lateral text: 1. Transdanubia, total; 2. Hungarian Plain, total; 3. North, total; 4. Hungary, altogether.

VI/B. A mezőgazdasági kereső népesség megoszlása
foglalkozási viszony szerint megyénként 1960-ban
Состояние самостоятельного сельскохозяйственного населения по положению
в занятии, по комитатам в 1960 г.
Agricultural Working Population According to Employment Status
by Counties, 1960

VII. A szántóterület megoszlása társadalmi szektorok szerint megyénként,
1960, március 31.
Распределение пахотных земель по общественным секторам,
по комитатам, 31-ого марта 1960 г.

Arable Area by Social Sectors, by Counties, 31st March 1960

A mezőgazdasági lakosság életkörülményeinek igen fontos jellemző adata, hogy miképpen oszlik el *települési viszonyok* szerint, tehát hányad része él zárt (községi) és szétszórt (külsőterületi) településeken. 1930-ban még az ország egész népességének 21,8%-a élt külterületen. A felszabadulás után jelentős mértékű változás következett be egyrészt a tanyaközpontok létesítésével, másrészt számos, korábban külterületinek számító település községgé szervezésével. 1949-ben az összes népességből 17,3, a mezőgazdasági népességből 27,8% élt külterületen és az összes külterületi lakosság 78,8%-át tették ki a mezőgazdasági foglalkozásúak. Az 1960. évi népszámlálás előzetes adatai szerint az elmúlt évtized folyamán jelentős további csökkenés következett be (5. tábla). Jelenleg az egész népességnek csak 12,1%-a külterületi. Természetesen a külterületi lakosság arányszáma tekintetében jelenleg is vezetnek azok a megyék, amelyekben a tanyai lakosság aránya korábban a legnagyobb volt (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád).

5. A külterületi népesség aránya megyénként 1949-ben és 1960-ban
 Составление окрашеного населения по комитатам в 1949 и 1960 гг.
 Ratio of the Population of External Settlements by Counties, 1949 and 1960

Megye (1)	Az összes népességből külterületi % (2)		A külterületi népességből mezőgazdasági % (3)
	1949	1960	1949
Baranya	15,9	9,9	60,7
Fejér	23,2	13,8	83,0
Győr-Sopron	10,7	6,5	60,9
Komárom	15,1	9,6	37,9
Somogy	20,7	13,1	79,1
Tolna	18,0	14,4	84,6
Vas	8,1	4,6	72,4
Veszprém	15,0	10,5	60,6
Zala	14,0	9,4	80,7
1. Dunántúl összesen	15,7	10,2	70,7
Bács-Kiskun	41,9	35,9	90,6
Békés	32,6	23,8	90,3
Csongrád	35,7	28,0	89,7
Hajdú-Bihar	19,1	14,5	90,1
Pest	19,3	12,2	70,2
Budapest	1,2	1,0	9,9
Szabolcs-Szatmár	19,0	14,5	85,3
Szolnok	30,3	19,7	87,5
2. Alföld összesen	19,8	14,3	85,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	10,4	6,5	48,4
Heves	7,4	5,8	63,5
Nógrád	12,2	7,6	48,3
3. Észak összesen	9,9	6,5	51,4
4. Magyarországon összesen	17,3	12,1	78,8

Горизонтальная графа: (1) Комитаты; (2) окрашенные в общем населении; (3) сельскохозяйственные в окрашенном населении.

Вертикальная графа: 1. Задунайский край, всего; 2. Венгерская низменность, всего; 3. Северный край, всего; 4. Венгрия, всего.

Heading: (1) Counties; (2) population of external settlements within total population; (3) agriculturals within population of external settlements.

Lateral text: 1. Transdanubia, total; 2. Hungarian Plain, total; 3. North, total; 4. Hungary, altogether.

A külterületi népesség arányának csökkenése a parasztság, elsősorban a korábban tanyai viszonyok között élő parasztság helyzetének, életkörülményeinek, kulturális és szociális viszonyainak lényeges megjavulását jelenti. A külterületi lakott helyek nagyrészt belterületté alakítása folytán lényegesen kedvezőbbé vált a művelődés, közegészségügy, közlekedés, egyáltalán a kulturális és szociális ellátás. De nemcsak a külterületi népességre vonatkozik ez, hanem általában a falvak helyzetére is. Az adatok szerint az utóbbi évtizedben jelentős mértékben javult az orvos-ellátottság, nőtt a kórházi ágyak száma, a lakosság egyre nagyobb rétegei kapcsolódtak be a társadalombiztosításba. Bővült az iskolahálózat és az egyéb kulturális szolgáltatások, színház, film, könyvtár széles körben szolgálja ma már a parasztság művelődését is. A gazdasági és kulturális színvonal emelkedését jelzi a vilamosítás fokozódása, a közlekedés megjavulása, a falusi lakásépítkezések emelkedése. Nem szabad megfeledkezni arról a fontos körülményről sem, hogy a technika bevonulása a mezőgazdaságba s a szocialista társadalmi és termelési viszonyok kialakulása a parasztság szemléletét és gondolkodását egyre inkább alapvetően átformálja, s ma már a falu életét is mindinkább a modern technika levegője hatja át.

A művelődési viszonyok legáltalánosabb mutatója az *írni-olvasni tudók* arányszáma. E tekintetben a külterületi népesség messze elmaradottabb helyzetben volt, és még az 1949-es népszámlálás szerint is az írni-olvasni nem tudók részesedése 9,8%-ot tett ki a 6 éven felüli külterületi népességben, míg ez az arány a belterületi népességben csak 5,3%. De az egész mezőgazdasági népesség művelődési színvonala is a múlt örökségeként lényegesen alatta maradt az egyéb foglalkozási ágakénak. Hogy e téren milyen lemaradás megszüntetéséről van szó, azt illusztrálják az agrárnépesség iskolai végzettségére vonatkozó arányszámok (6. tábla). Az 1960. évi népszámlálás adatai az elmúlt évtizedre nézve bizonyára jelentős előrehaladásról számolhatnak majd be.

6. Az összes és a mezőgazdasági kereső népesség iskolai végzettségének néhány jellemző adata 1930-ban és 1949-ben

Некоторые черты образования общего и сельскохозяйственного самодельного населения в 1930 и 1949 гг.

Some Features Regarding the Level of Education of the Total and Agricultural Earners. 1930 and 1949

	1930		1949	
	Összes (1)	Mezőgazdasági (2)	Összes (1)	Mezőgazdasági (2)
1. Egyetemet, főiskolát végzett	2,0	0,3	2,3	0,2
2. Középiskolát végzett	3,5	0,2	4,5	0,4
3. Ált. iskola 8 osztályát (vagy ezzel egyenértékűt) végzett..	7,1	0,9	14,6	7,0
4. Nem ír, nem olvas. ill. csak olvas	8,2	11,3	3,5	5,1

Горизонтальная графа: (1) Всего; (2) сельскохозяйственные.

Вертикальная графа: Окончили: 1. университет, вуз, 2. среднюю школу, 3. 8 классов начальной школы (или получили равноценное образование); 4. не читают и не пишут или только читают.

Heading: (1) Total; (2) agriculturals.

Vertical text: Finished: 1. university, high school, 2. secondary school, 3. 8 classes of primary school (or an institution equal to it); 4. are not able to read and write resp. can read only.

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPSŰRŰSÉG ALAKULÁSA
ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI A MEZŐGAZDASÁGI TERMELES
SZERKEZETÉNEK ÉS JELLEGÉNEK MEGVÁLTOZÁSÁVAL

A mezőgazdasági lakosság életkörülményeinek és a mezőgazdasági termelés jellegének legáltalánosabban használt jellemzője a mezőgazdasági népsűrűségi viszonyszám. A viszonyszámot többféle formában is szokták számítani. Viszonyíthatjuk az egész mezőgazdasági népességet az egész mezőgazdasági területhez (szántó, kert, szőlő, rét és legelő együtt) és a szűkebb értelemben vett művelt területhez (szántó, kert és szőlő együtt), s ugyanezt a kétféle viszonyítást elvégezhetjük csak a mezőgazdasági keresőkre nézve is. Az alábbiakban az egész mezőgazdasági népesség és az egész mezőgazdasági terület, valamint a kereső mezőgazdasági népesség és a művelt terület viszonylatában kiszámított agrárnépsűrűségi mutatószámokkal foglalkozom.

Mivel — mint az idevonatkozó adatok (I. Függelék) és térképek mutatják — az egész mezőgazdasági terület a vizsgált időszak során alig mutat számottevő változást (IX. ábra), az *egész mezőgazdasági népesség mezőgazdasági területre vonatkoztatott sűrűsége* általában olyan alakulást mutat, mint maga a mezőgazdasági népesség. Országos átlagban 1880-ban 100 hold mezőgazdasági területre 28,8 mezőgazdasági lakos jutott, ez 1949-ig fokozatosan növekedett és ekkor az arányszám 34,6-ot ért el. Az utóbbi évtizedben, a mezőgazdasági népesség abszolút létszámának hanyatlásával párhuzamosan jelentősen csökkent és jelenleg 28,3 (7. tábla).

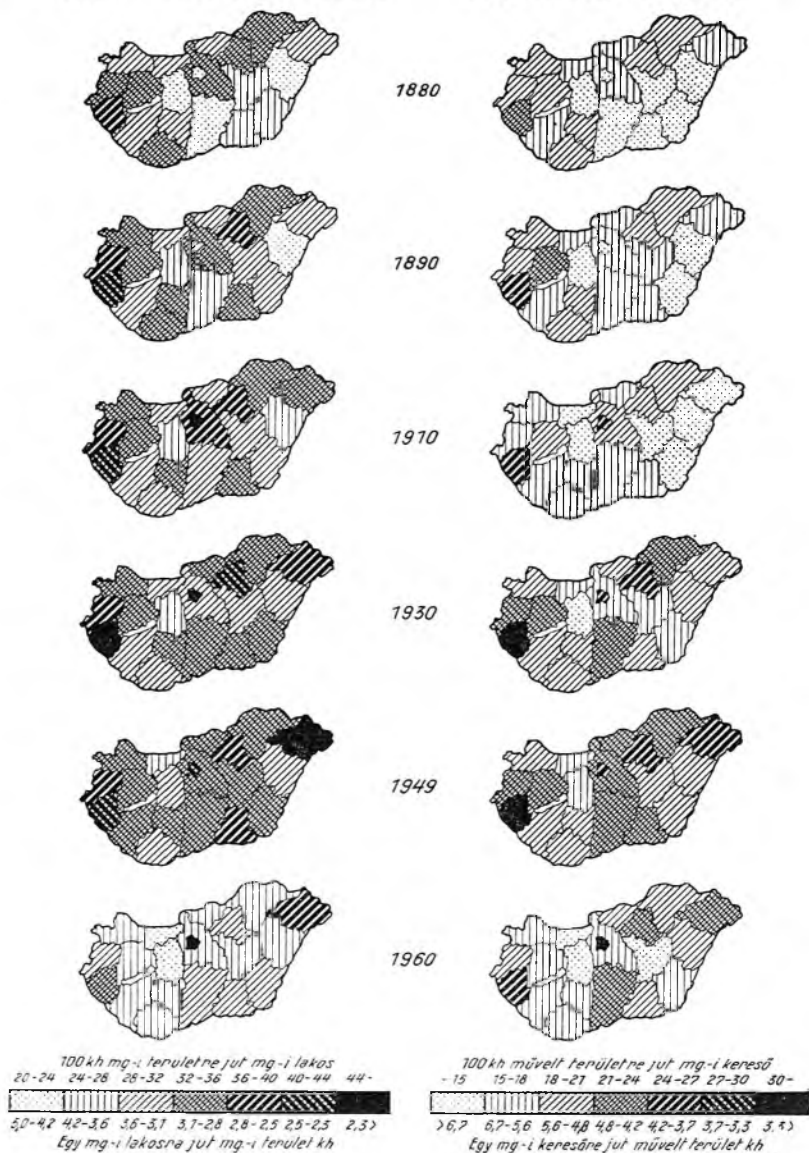
Területileg nézve a kérdést, az egész vizsgált időszak folyamán a viszonyszám nagysága tekintetében kiemelkednek Zala és Heves, majd később Vas és Szabolcs megyék (I. Függelék). Jelentős a sűrűség általában az északi megyékben, Északnyugat-Dunántúlon, valamint Pest, Baranya és Tolna megyékben. Az 1930-as évektől kezdve jelentős sűrűség alakult ki a dél-alföldi területeken is, ahol a már korábban sűrű népességű Csongrád mellé Bács és Békés megyék is felsorakoztak. Jellemző, hogy Zala, Heves és Szabolcs megyék 1960-ban is a legnagyobb agrárnépsűrűséget mutatják (VIII. ábra).

Ez a népsűrűségi mutató nem jelez semmilyen összefüggést sem a népsűrűség általános mutatószámával, sem a mezőgazdasági népesség arányával. Sőt általában az a jellemző, hogy a sűrűségi viszonyszám olyan megyékben a legnagyobb, ahol a mezőgazdasági terület az összterülethez viszonyítva aránylag kisebb (kivéve Szabolcs), és ahol a mezőgazdasági népesség aránya az össznépességen belül viszonylag alacsonyabb.

Sokkal jellemzőbb a munkaerő oldaláról nézve a mezőgazdasági keresőknek a szűkebb értelemben vett művelt területhez történő viszonyításából eredő mutatószám. A művelt terület egyrészt a rét és legelő csökkenésével, másrészt a szántó és részben a kert növekedésével a fejlődés folyamán általában nőtt, mégpedig elsősorban ott, ahol a szántóföld is növekedett (IX. ábra). Ennek megfelelően ez az agrárnépsűrűségi mutató fokozatosan emelkedett a vizsgált időszak folyamán. A 100 kh. művelt területre jutó mezőgazdasági keresők száma 1880 óta 1949-ig 16,6-ról 21,3-ra nőtt, majd 1960-ra ez is jelentősen visszaesett, 18,4-re. A sűrűség tekintetében itt is elsősorban Zala, Heves, Szabolcs, Bács-Kiskun, valamint Csongrád, Borsod, Nógrád és Veszprém megyék emelkednek ki (VIII. ábra). E megyék többségében a művelt terület viszonylag nem nagyarányú; ennek összterületen belüli részesedésével kapcsolat nem mutatkozik.

ÖSSZES MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG
A MEZŐGAZDASÁGI TERÜLETHEZ VISZONYITVA

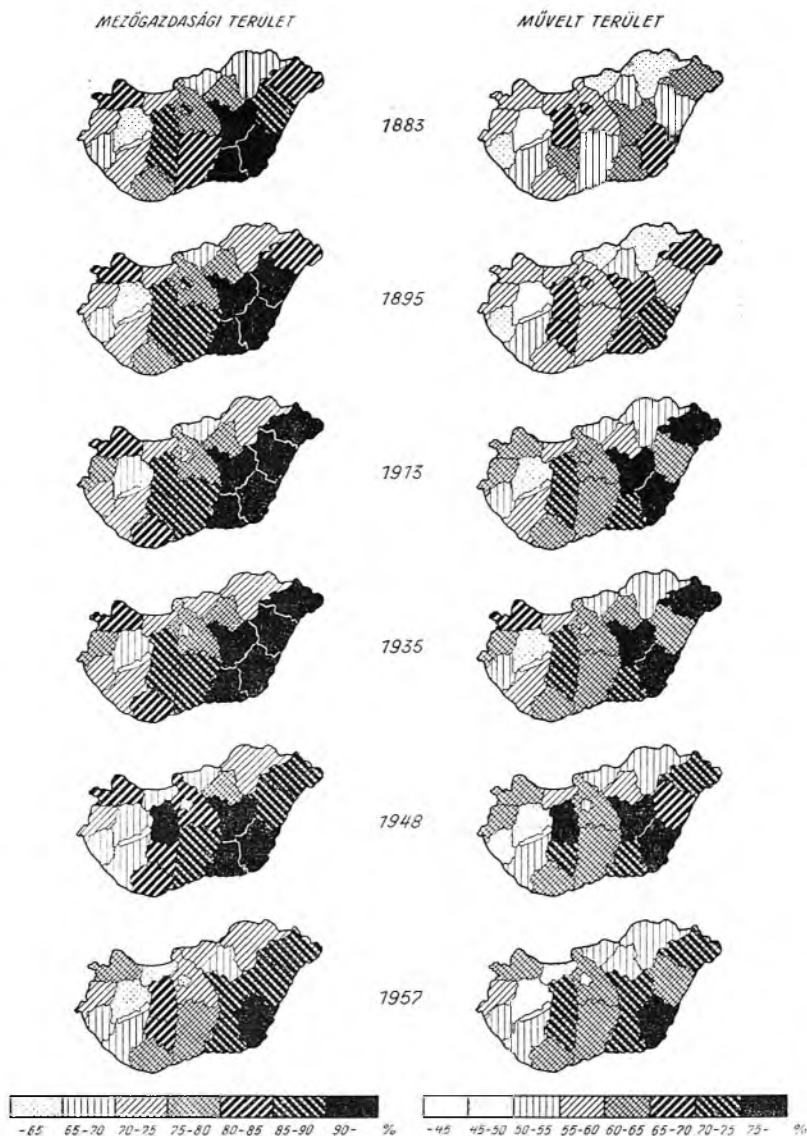
A MEZŐGAZDASÁGI KERESŐK A
MŰVELT TERÜLETHEZ VISZONYITVA

VIII. A mezőgazdasági népesség sűrűsége a mezőgazdasági területre és a mezőgazdasági keresők sűrűsége a művelt területre számítva megyénként, 1880—1960

Плотность сельскохозяйственного населения по аграрной площади и плотность сельскохозяйственных самодельных по обрабатываемой площади, по комитатам в 1880—1960 гг.

Agricultural Population Density by Agricultural Area and Density of Agricultural Earners by Cultivated Area, by Counties, 1880—1960

IX. A mezőgazdasági terület és a művelt terület arányának alakulása megyénként, 1883—1957
 Соотношение аграрной площади и обработанной площади по комитатам в 1883—1957 гг.
 Ratio of the Agricultural and Cultivated Areas by Counties, 1883—1957

Határozottabb összefüggés mutatható ki azonban e sűrűségi mutató és a művelt terület belső összetétele között (X. ábra). A felsorolt legnagyobb sűrűségű megyék azok, amelyekben a legmunkaigényesebb növénytermelési ágak súlya a művelt területen belül jelentősen kiemelkedik. A kert, szőlő, valamint a dohány, cukorrépa és zöldségfélék, mint legmunkaigényesebb s

7. A mezőgazdasági népsűrűség és a mezőgazdasági terület alakulása, 1880—1960
 Динамика плотности аграрного населения и аграрной площади в 1880—1960 гг.
 Agricultural Population Density and Agricultural Area, 1880—1960

Év ¹	Mezőgazdasági terület ² (2)		Művelt terület ³ (5)		A mg.-i összes népesség sűrűsége		A mg.-i keresők sűrűsége	
	1000 kh.	az összes terület %-ában	1000 kh.	az összes terület %-ában	100 kh. mg. területre jut mg.-i lakos	1 mg.-i lakosra jut mg.-i terület	100 kh. művelt területre jut mg.-i kereső	1 mg.-i keresőre jut művelt terület
(1)	(3)	(4)	(3)	(4)	(6)	(7)	(8)	(9)
1880 (1883) ..	12 735,7	78,8	8 949,0	55,4	28,8	3,5	16,6	6,0
1890 (1895) ..	12 946,3	80,1	9 352,4	57,9	31,0	3,2	17,5	5,7
1900 (1895) ..	12 946,3	80,1	9 352,4	57,9	32,2	3,1	18,5	5,4
1910 (1913) ..	13 131,5	81,2	10 214,4	63,2	32,4	3,1	16,5	6,1
1920 (1923) ..	13 195,9	81,6	10 281,8	63,6	33,7	3,0	20,7	4,8
1930 (1935) ..	13 133,7	81,2	10 329,3	63,9	34,2	2,9	19,6	5,1
1941 (1938) ..	13 139,6	81,3	10 340,2	64,0	34,5	2,9	20,8	4,8
1949 (1948) ..	13 080,4	80,9	10 326,1	63,9	34,6	2,9	21,3	4,7
1960 (1957) ..	12 679,0	78,4	10 112,6	62,6	28,3	3,5	18,4	5,4

¹ A zárójelben levő évszámok azt jelentik, hogy a mezőgazdasági és a művelt terület adatai melyik évre vonatkoznak.

² Szántó, kert-gyümölcsös, szőlő, rét és legelő együtt.

³ Szántó, kert-gyümölcsös és szőlő együtt.

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) аграрная площадь (3) 1000 кад. хольдов, (4) во процентах ко всей площади; (5) обработанная площадь; (6) плотность всего аграрного населения; (7) сельскохозяйственные на 100 кад. хольдов; (8) аграрная площадь на одного сельскохозяйственного жителя; (9) плотности аграрных домохозяйств; (10) сельскохозяйственные домохозяйства на 100 кад. хольдов обработанной площади; (11) обработанная площадь на одного аграрного домохозяйства.

Heading: (1) Year; (2) agricultural area (3) 1000 cad. yokes, (4) per 100 total area; (5) cultivated area; total agricultural population density; (6) agricultural population per 100 cad. yokes agricultural area; (7) agricultural area per one agricultural inhabitant; density of agricultural earners; (8) agricultural earners per 100 cad. yokes cultivated area; (9) cultivated area per one agricultural earner.

eddig viszonylag legkevesébé gépesített ágak együttes területének a művelt területhez való viszonyításával ez a kapcsolat határozottan kirajzolódik. Feltűnő, hogy Pest megyében nem alakul egyirányúan az agrárnépsűrűség és a munkaigényes ágak területaránya, aminek viszont az a magyarázata, hogy itt a legnagyobb a nem mezőgazdasági főfoglalkozású földtulajdonosok aránya, akiknek tulajdona jelentős részben kert, gyümölcsös és szőlő. Mindhárom vizsgált időpontban alacsony arányszámot mutat még Vas és Győr-Sopron megye a munkaintenzív ágak területarányának tekintetében. A magasabb népsűrűséget indokolja viszont az, hogy a művelt területre viszonyított állatsűrűség Zala után e két megyében országosan is kimagasló. Mindezek tehát határozottan arra utalnak, hogy a mezőgazdasági népsűrűség területi alakulása a legerősebben munkaigényes ágak területi elhelyezkedésével eléggé szoros kapcsolatban van. Ez az 1960. évi számokban is megmutatkozik (8. tábla).

Felmerül a kérdés, hogy az agrárnépesség számának 21%-os csökkenése és ennek megfelelően az agrárnépsűrűség visszaesése nem jelent-e komoly problémákat a mezőgazdaság munkaerőgazdálkodásában. A kérdés az, elbírja-e zökkenők nélkül a mezőgazdaság, hogy az eddig ott dolgozó, elsősorban fiatal munkaerők jelentős számban mennek át más foglalkozási

8. A mezőgazdasági népsűrűség összefüggése a mezőgazdasági termelés szerkezetével, megyénként, 1880—1960

Связь между аграрной плотностью и структурой сельскохозяйственного производства по комитатам в 1880—1960 гг.

Connection Between Agricultural Population Density and the Structure of Agricultural Production by Counties, 1880—1960

Megye, országrész (1)	100 kat. hold művelt területre jut mező- gazdasági kereső			A legmunkaigényesebb növények területe a művelt terület %-ában			100 kat. hold művelt területre jutó számosállat		
	(2)			(3)			(4)		
	1880	1930	1960	1883— 85	1931— 35	1957— 59	1884	1935	1960
Baranya	20,2	18,8	16,2	12,8	7,5	8,7	26,0	33,9	30,9
Fejér	12,3	14,0	12,5	5,7	5,9	8,1	23,1	25,9	23,4
Győr-Sopron	18,4	18,8	16,1	5,8	5,5	7,7	30,1	34,7	32,3
Komárom	16,2	16,0	12,6	7,3	6,1	8,3	24,2	26,1	25,5
Somogy	16,7	19,3	18,0	6,1	5,8	7,8	25,9	33,5	31,0
Tolna	18,2	18,7	15,8	10,3	8,0	9,4	24,5	29,4	28,5
Vas	18,8	21,2	20,1	4,8	4,6	6,5	31,7	37,1	42,2
Veszprém	20,5	22,2	16,9	9,2	6,8	8,1	34,8	34,1	32,7
Zala	22,9	31,0	26,3	15,0	10,8	12,5	31,6	41,5	47,5
1. Dunántúl összesen ..	17,9	19,5	16,9	8,3	6,6	8,4	27,7	32,7	31,8
Bács-Kiskun	14,8	21,4	21,6	6,0	12,2	16,2	21,7	21,8	24,4
Békés	13,5	17,8	17,5	4,0	4,7	7,7	21,2	22,7	27,6
Csongrád	14,8	20,5	20,8	4,5	8,3	12,5	23,2	25,2	28,3
Hajdú-Bihar	14,6	18,4	18,4	3,2	4,8	8,3	25,2	22,1	32,3
Pest (Budapesttel) ..	16,9	17,7	18,0	10,3	14,1	18,0	30,0	26,1	26,4
Szabolcs-Szatmár ..	16,7	18,8	23,5	4,5	6,6	9,5	19,8	23,3	31,6
Szolnok	14,0	17,5	13,9	4,7	4,6	7,3	22,7	21,3	24,4
2. Alföld összesen ..	15,0	19,0	19,3	5,4	7,9	11,5	23,4	23,1	27,7
Borsod-Abaúj- Zemplén	20,0	21,3	18,5	9,9	8,0	9,7	28,2	29,7	35,2
Heves	19,0	25,1	21,3	9,5	12,5	16,3	24,3	23,9	25,4
Nógrád	16,7	20,3	20,0	7,7	5,8	8,7	25,4	26,6	29,7
3. Észak összesen ..	19,1	22,2	19,6	9,3	8,9	11,5	26,5	27,4	31,3
4. Magyarország összesen	16,6	19,6	18,4	7,0	7,5	10,4	25,5	27,2	29,7

Горизонтальная графа: (1) Комитаты, край; (2) аграрные самостоятельные на 100 кад. хольдов обработанной площади; (3) площадь растений требующих самой интенсивной работы во процентах к обработанной площади; (4) поголовье переводного скота на 100 кад. хольдов обработанной площади.

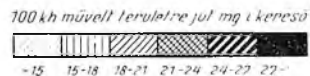
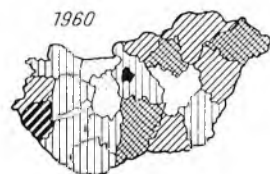
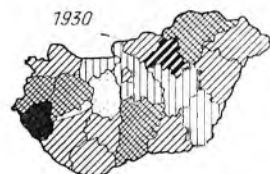
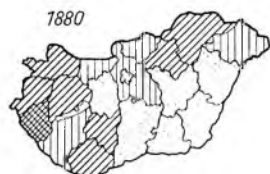
Вертикальная графа: 1. Задунайский край, всего; 2. Венгерская низменность, всего; 3. Северный край, всего; 4. Венгрия всего, без Будапешта.

Heading: (1) Counties, regions; (2) agricultural earners per 100 cad. yokes cultivated area; (3) area of most labour — intensive plants per 100 cultivated area; (4) standard animals per 100 cad. yokes cultivated area.

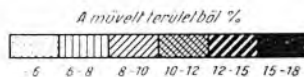
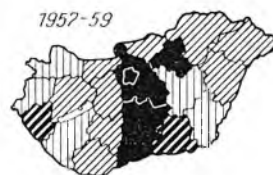
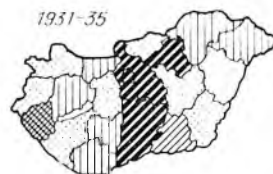
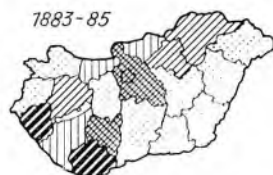
Lateral text: 1. Transdanubia, total; 2. Hungarian Plain, total; 3. North, total; 4. Hungary altogether, without Budapest.

ágakba. Helyenként és időlegesen természetesen jelentkezhetnek nehézségek, összességében véve azonban ez a folyamat a fejlődés feltartóztatatlan következménye. Éppen annak a jele ez, hogy a technika fejlődése általánosan, és annak a mezőgazdaságban is egyre jelentősebb térhódítása a mező-

A MŰVETTERŐS NÉPSSÉG SŰRŰSÉGE
A MŰVELT TERÜLETHEZ VISZONYÍTVA

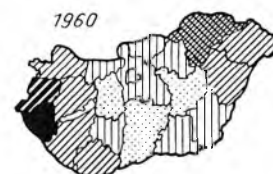
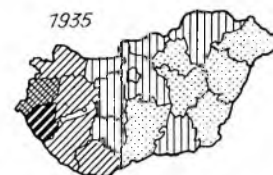
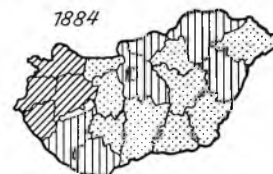

A LEGMUNKAIKÉNYESEBB NÖVÉNYTERMELÉSI
ÁGAK ARÁNYA A MŰVELT TERÜLETBEN*

* / Kert, gyümölcsös, szőlő, dohány,
cukorrépa és zöldségfélék együtt

SZÁMOSÁLLATSŰRŰSÉG
A MŰVELT TERÜLETHEZ VISZONYÍTVA

X. A mezőgazdasági népsűrűség összefüggése a mezőgazdasági termelés szerkezetével megyénként, 1880—1960
Связь сельскохозяйственной плотности со структурой сельскохозяйственного производства по комитатам в 1880—1960 гг.
Connection Between Agricultural Density and the Structure of Agricultural Production by Counties, 1880—1960

gazdaságban is fokozottan növeli a munka termelékenységét és új társadalmi munkamegosztási arányokat hoz létre.

A fejlődést ma már a mezőgazdaságban sem a minél több élőmunka befektetése jelenti a szocialista nagyüzemi gazdálkodás időszakában, hanem az arány egyre inkább eltolódik a tárgyasult munka felé. Az elmúlt évtizedben 1950—1959-ig a traktorállomány megháromszorozódott, a műtrágyafogyasztás megnégyszereződött. Ez a két szám — egybevetve a mezőgazdasági munkaerő számának csökkenésével — önmagában is élénken mutatja, hogy az élőmunkákhoz képest a tárgyasult munka szerepe a fejlődés során lényegesen megnőtt. Nem is szólva arról, hogy ebben az időszakban ugyancsak jelentékenyen megnőtt a fejlett és nagyteljesítményű munkagépek száma, s a villamosítás is egyre inkább tért hódít a mezőgazdaságban, valamint a biológiai és kémiai módszerek alkalmazása és azok hatása is egyre figyelemre méltóbb.

Az 1949-től 1959-ig eltelt évtized alatt a mezőgazdaság bruttó termelési értéke 41%-kal, a nettó termelési értéke 1949-től 1958-ig 28%-kal növekedett, változatlan áron számítva (6). A mezőgazdasági termelés tehát viszonylag nagyszámú munkaerő kikapcsolódása mellett is a fejlettebb technika alkalmazása és a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása folytán jelentősen emelkedett. Az agrárnépsűrűség növekedése tehát a fejlődés mai fokán nem feltétele a mezőgazdasági termelés fejlődésének, sőt a fejlődés tendenciája világszerte a mezőgazdasági népesség csökkenése.

Az agrárjellegű és nem agrárjellegű nagytájak egyre élesebb különválása azonban feltétlenül olyan jelenség, aminek számos vonatkozásban le kell vonni a következményeit a népgazdaság tervszerű fejlesztése során. A regionális fejlesztés teendőinek meghatározásakor a népgazdasági munkaerőnek tervszerű elosztására fokozottan figyelemmel kell lenni. A technika fejlődése folytán további vándorlással kell számolni a mezőgazdaságból az iparba. Előre látható azonban, hogy az ország északi ipari tája bizonyos határon túl nehezen tudja felvenni a technikailag egyre jobban fejlődő mezőgazdaságban felszabaduló munkaerőket. Ezért a területi fejlesztés egyik igen fontos feladata az ország déli agrárjellegű részének is a célszerű iparfejlesztését megoldani. Nem utolsó sorban fontos és tudományosan megalapozott megoldást igénylő feladatok jelentkeznek elmondottakkal kapcsolatban a mezőgazdasági termelés regionális fejlesztése vonatkozásában is. A mezőgazdasági termelés megfelelőbb területi elhelyezését, a tájak jellegéhez igazodó specializálását nemcsak a mezőgazdasági termelés ésszerű megszervezése, hanem az egész népgazdaság munkamegosztása is megkívánja.

IRODALOM

1. *Szél Tivadar* : Az iparosodás hatása a népesedésre és a népmozgalomra. *M. Stat. Szemle* 1937. évi 6. szám.
 2. *Thirring Lajos* : Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről. *Demográfia*, 1959. 2. évf. 1. szám 51—73. p.
 3. *Statistikai Havi Közlemények* 1960. évi 8. szám.
 4. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1960. Bp. 35. és 37. p.
 5. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1960. Bp. 245. p.
 6. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1960. Bp. 24. és 26. p.
- Egyéb felhasznált források :
- 1880 óta a népszámlálásokra, továbbá a művelési ágakra, a mezőgazdasági termelésre és az állatszámításokra vonatkozóan közzétett különböző hivatalos statisztikai kiadványok.
- Erdei Ferenc* : Mezőgazdaság és szövetkezet. Budapest, 1959. 382. p.
- Erdei Ferenc* : A népsűrűség egyes kérdései és az agrárnépsűrűség alakulása. *Demográfia* 1959. 2. évf. 1. szám. 12—31. p.

Az összes és a mezőgazdasági népesség számának, összetételének és sűrűségének alakulása Magyarország mai területén megyénként, 1880—1960
 Динамика численности, состава и плотности общего и аграрного населения на современной территории Венгрии, по комитатам в 1880—1960 гг.
 Total and Agricultural Population Figures, Structure, and Density on Hungary's Present Territory by Counties, 1880—1960

Megye, ország-rész (terület km ²)	Összes népesség				Mezőgazdasági népesség ¹ összesen				Mezőgazdasági keresők ²				100 keresőre jut eltartott		Egy km ² összterületre jut		Mező- gazda- sági terület ⁴	Művelt terület ⁴	100 k. hold					
	Év	1000 fő	Index 1880 = 100	Ebből kereső 1000 fő	1000 fő	Index 1880 = 100	Az összes népessé- ség %-ában	Össze- sen 1000 fő	E b ö l ³				Az összes népessé- gen	a mezőgaz- dasági né- pességben	Össz- népessé- g	mg. népsé- ség			1000 kat. hold	mg. lakos (kereső + elt.)	mív. terü- letre jut			
									önálló (bir- tokos, bérli) és segítő családtag- jaik													gazdasági cseléd, munkás	1000 fő	%
									1000 fő	%	1000 fő	%												
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)				
1. Baranya (4532)	1880	278,5	100	120,3	200,6	100	72,0	90,8	54,5	60,0	36,0	39,7	115,4	120,9	61,5	44,3	622,8	448,9	32,2	20,2				
	1890	305,2	110	133,4	205,9	103	67,5	87,9	60,3	68,6	27,5	31,3	128,8	134,2	67,3	45,4	625,2	466,6	32,9	18,8				
	1910	334,8	120	151,3	196,3	98	58,6	88,7	63,3	71,4	25,2	28,4	121,3	121,3	73,9	43,3	636,4	497,7	30,8	17,8				
	1930	344,8	124	161,6	195,2	97	56,6	94,5	68,4	72,4	25,9	27,4	113,4	106,6	76,1	43,1	635,5	503,9	30,7	18,8				
	1949	360,0	129	171,4	199,2	99	55,3	96,9	75,9	78,4	20,7	21,3	110,0	105,6	79,4	44,0	632,8	506,1	31,5	19,1				
	1960	400,0	144	202,3	151,4	75	37,9	79,4					98,0	91,0	88,3	33,4	609,5	490,7	24,8	16,2				
2. Fejér (4403)	1880	219,8	100	91,4	155,0	100	70,5	62,7	21,5	34,3	40,9	65,2	140,5	147,2	49,9	35,2	662,3	500,9	23,4	12,3				
	1890	232,7	106	101,4	170,1	110	73,1	71,5	29,1	40,7	42,1	58,9	129,5	137,9	52,9	38,6	663,6	520,5	25,6	13,7				
	1910	260,8	119	104,2	177,1	114	67,9	68,0	29,9	43,9	37,7	55,5	150,3	160,4	59,2	40,2	669,5	549,1	26,5	12,4				
	1930	281,9	128	120,0	184,6	119	65,5	77,6	40,9	52,7	36,3	46,8	134,9	137,9	64,0	41,9	664,9	555,7	27,8	14,0				
	1949	293,0	133	135,8	186,3	120	63,6	89,2	79,2	88,8	9,7	10,9	115,8	108,9	66,5	42,3	656,4	553,3	28,4	16,1				
	1960	360,2	164	175,3	143,2	92	39,8	68,0					105,0	111,0	81,8	32,5	640,2	542,2	22,4	12,5				
3. Győr- Sopron (4013)	1880	269,5	100	121,0	175,4	100	65,1	73,4	30,6	41,7	42,5	57,9	122,7	139,0	67,2	43,7	559,5	398,1	31,3	18,4				
	1890	283,9	105	126,4	184,4	105	65,0	76,4	34,7	45,4	41,5	54,3	124,6	141,4	70,7	46,0	564,3	408,9	32,7	18,7				
	1910	325,2	121	137,1	181,7	104	55,9	72,3	41,1	56,8	31,0	42,9	137,2	151,3	81,0	45,3	566,4	437,4	32,1	16,5				
	1930	361,1	134	161,2	195,1	111	54,0	85,7	54,1	63,1	31,3	36,5	124,0	127,7	90,0	48,6	567,0	454,7	34,4	18,8				
	1949	364,0	135	171,4	186,9	107	51,3	90,8	82,4	90,7	8,1	9,0	112,4	105,8	90,7	46,6	563,4	453,3	33,2	20,0				
	1960	391,7	145	199,0	149,2	85	38,1	71,5					97,0	109,0	97,6	37,2	545,0	445,0	27,4	16,1				
4. Komárom (2254)	1880	124,1	100	53,7	86,8	100	69,9	35,4	15,7	44,3	19,5	55,1	131,1	145,2	55,1	38,5	277,2	219,0	31,3	16,2				
	1890	132,5	107	61,6	85,6	99	64,6	38,9	20,8	53,4	18,0	46,3	113,1	120,1	58,8	38,0	277,4	221,7	30,9	17,5				
	1910	167,1	135	67,6	80,7	93	48,3	31,9	17,4	54,5	14,3	44,9	147,2	153,0	74,1	33,8	278,1	228,2	29,0	14,0				

	1930	192,1	155	79,9	81,6	94	42,5	36,4	21,7	59,6	14,5	39,9	140,4	124,2	85,2	36,2	276,0	228,0	29,6	16,0
	1949	221,0	178	97,7	71,4	82	32,3	34,8	29,5	84,8	5,1	14,6	126,2	105,2	98,0	31,7	271,1	227,3	26,3	15,3
	1960	270,2	218	135,4	61,0	70	22,6	27,9					100,0	119,0	119,9	27,1	265,5	221,5	23,0	12,6
5. Somogy (6085)	1880	274,7	100	119,0	212,8	100	77,5	90,2	45,3	50,2	44,5	49,4	130,8	135,9	45,1	35,0	735,1	539,7	28,9	16,7
	1890	292,3	106	125,8	224,9	106	76,9	93,4	57,9	62,0	35,2	37,7	132,4	140,8	48,0	37,0	736,3	549,7	30,5	17,0
	1910	329,2	120	138,7	234,6	110	71,3	97,5	57,6	59,1	39,6	40,6	137,3	140,6	54,1	38,6	770,8	589,6	30,4	16,5
	1930	350,0	127	163,1	238,1	112	68,0	113,6	74,1	65,2	39,2	34,5	114,6	109,6	57,5	39,1	766,7	589,3	31,1	19,3
	1949	364,0	133	173,7	247,4	116	68,0	123,3	109,2	88,6	13,7	11,1	109,6	100,6	59,8	40,7	760,5	589,9	32,5	20,9
	1960	371,8	135	187,7	197,0	93	53,0	104,0					98,0	89,0	61,1	32,4	737,8	576,7	26,7	18,0
6. Tolna (3584)	1880	233,2	100	101,1	165,8	100	71,1	71,2	34,1	47,9	36,9	51,8	130,7	132,9	65,1	46,3	526,5	391,4	31,5	18,2
	1890	251,0	108	111,0	180,2	109	71,8	78,5	42,7	54,4	35,6	45,3	126,1	129,5	70,0	50,3	529,7	411,2	34,0	19,1
	1910	266,3	114	113,5	177,7	107	66,7	75,9	49,0	64,5	26,7	35,2	134,6	134,1	74,3	49,6	532,9	436,6	33,3	17,4
	1930	265,6	114	120,1	176,1	106	66,3	82,1	55,1	67,2	26,9	32,7	121,1	114,5	74,1	49,1	523,9	439,9	33,6	18,7
	1949	270,0	116	125,7	179,2	108	66,4	87,0	72,8	83,6	14,0	16,2	114,8	106,0	75,3	50,0	521,3	443,0	34,4	19,6
	1960	267,4	115	129,4	140,5	85	52,5	69,2					107,0	103,0	74,6	39,2	510,5	436,8	27,5	15,8
7. Vas (3339)	1880	198,5	100	92,7	136,1	100	68,6	60,0	28,3	47,1	31,5	52,6	114,1	126,8	59,4	40,8	410,0	319,7	33,2	18,8
	1890	216,1	109	91,3	154,5	114	71,5	61,4	32,4	52,8	28,8	46,9	136,7	151,6	64,7	46,3	423,6	335,2	36,5	18,3
	1910	260,4	131	106,3	158,1	116	60,7	61,9	39,3	63,5	22,5	36,4	145,0	155,4	77,9	47,3	434,6	353,0	36,4	17,5
	1930	281,7	142	126,0	163,7	120	58,1	75,0	52,9	70,6	22,0	29,3	123,6	118,3	84,3	49,0	436,6	353,6	37,5	21,2
	1949	283,0	143	133,3	159,1	117	56,2	79,1	72,2	91,3	6,7	8,4	112,3	101,1	84,7	47,6	431,9	349,8	36,8	22,6
	1960	283,1	143	145,3	129,8	95	45,8	67,8					95,0	91,0	84,8	38,9	412,7	336,8	31,5	20,1
8. Veszprém (5185)	1880	275,1	100	119,3	185,9	100	67,6	79,1	36,8	46,5	42,0	53,1	130,6	135,0	53,1	35,9	568,9	385,4	32,7	20,5
	1890	290,7	106	128,2	206,2	111	70,9	87,8	49,2	56,0	38,4	43,8	126,8	134,9	56,1	39,8	572,5	391,0	36,0	22,5
	1910	310,9	113	128,4	207,3	112	66,7	83,6	49,8	59,6	33,6	40,2	142,1	148,0	60,0	40,0	588,9	417,0	35,2	20,0
	1930	327,8	119	145,9	209,4	113	63,9	93,9	62,3	66,3	31,4	33,5	124,7	123,0	63,2	40,4	592,4	422,4	35,3	22,2
	1949	349,0	127	159,5	194,8	105	55,8	94,7	83,2	87,9	11,3	11,9	118,8	105,7	67,3	37,6	603,4	421,8	32,3	22,5
	1960	393,3	143	191,8	140,4	76	35,7	68,4					105,0	105,0	75,9	27,1	570,3	404,8	24,6	16,9
9. Zala (3281)	1880	180,6	100	79,9	141,9	100	78,6	61,2	38,5	62,8	22,6	37,0	126,0	131,9	55,0	43,2	386,0	267,7	36,8	22,9
	1890	205,4	114	88,8	164,7	116	80,2	69,8	50,9	72,9	18,8	27,0	131,3	136,0	62,6	50,2	393,2	266,4	41,9	26,2
	1910	239,9	133	101,7	176,7	125	73,7	73,8	54,2	73,4	19,5	26,5	135,9	139,4	73,1	53,9	409,4	288,1	43,2	25,6
	1930	263,1	146	124,2	187,6	132	71,3	90,9	68,2	75,1	22,6	24,8	111,8	106,4	80,2	57,2	411,3	293,3	45,6	31,0
	1949	266,0	147	127,3	179,4	126	67,4	91,3	84,1	92,1	7,0	7,7	109,0	96,5	81,1	54,7	410,1	295,5	43,7	30,9
	1960	274,2	152	141,4	136,7	96	49,9	75,3					94,0	82,0	83,6	41,7	397,0	286,7	34,4	26,3
Dunántúl összesen (36 676)	1880	2054,0	100	907,4	1460,3	100	71,1	624,0	305,3	48,9	316,4	50,7	126,4	134,0	56,0	39,8	4 748,3	3 479,8	30,8	17,9
	1890	2209,8	108	967,9	1576,5	108	71,3	665,6	378,0	56,7	285,9	43,0	128,3	136,9	60,3	43,0	4 785,8	3 571,2	32,9	18,6
	1910	2494,6	121	1048,8	1590,2	109	63,7	653,6	401,6	61,4	250,1	38,3	137,9	143,3	68,0	43,4	4 887,0	3 796,7	32,5	17,2
	1930	2668,1	130	1202,0	1631,4	112	61,1	749,7	497,7	66,3	250,1	33,4	122,0	117,6	72,7	44,5	4 874,3	3 840,8	33,5	19,5
	1949	2770,0	135	1295,8	1603,7	110	57,9	787,1	688,5	87,5	96,3	12,2	113,8	103,7	75,5	43,7	4 850,9	3 840,0	33,1	20,5
	1960	3011,9	147	1507,6	1249,2	86	41,5	631,5					100,0	98,0	82,1	34,1	4 688,5	3 741,2	26,6	16,9

Megye, ország-rész (terület km ²)	Év	Összes népesség			Mezőgazdasági népesség ¹ összesen				Mezőgazdasági keresők ²				100 keresőre jut eltarthat		Egy km ² összterületre jut		Mező- gazda- sági terület ⁴		Művelt terület ⁵		100 k. hold	
		1000 fő	Index 1880 = 100	Ebből kereső 1000 fő	1000 fő	Index 1880 = 100	Az összes néps- ség %-ában	Össze- sen 1000 fő	E h b ö f ³				az összes népesség- ben	a mezőgaz- dasági né- pességben	össz- népesség	mg. néps- ség	1000 kat.	hold	mg. terü- letre jut	müv. terü- letre jut		
									önálló (bir- tokos, bérlő) és segítő családtag- jaik		gazdasági cseléd, munkás											
									1000 fő	%	1000 fő	%										
																					fő	fő
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)		
10. Bács- Kiskun (8362)	1880	343,8	100	152,3	260,4	100	75,7	108,0	51,5	47,6	56,4	52,3	125,7	141,1	41,1	31,1	1 156,2	728,9	22,5	14,8		
	1890	389,7	113	182,7	316,2	121	81,1	130,8	71,2	54,4	59,4	45,4	113,3	141,7	46,6	37,8	1 223,8	792,2	25,8	16,5		
	1910	482,2	140	196,2	349,0	134	72,4	135,7	79,1	58,3	56,4	41,6	145,8	157,2	57,7	41,7	1 211,3	851,7	28,8	15,9		
	1930	538,5	157	252,0	432,2	166	80,3	193,7	121,9	62,9	71,6	37,0	113,7	123,1	64,4	51,7	1 240,9	905,4	34,8	21,4		
	1949	589,0	171	279,3	415,1	159	70,5	201,9	168,5	83,5	33,0	16,3	110,9	105,6	70,4	49,6	1 239,8	911,3	33,5	22,2		
	1960	587,0	171	316,7	349,0	134	59,5	198,8					85,0	76,0	70,2	41,7	1 220,4	920,8	28,6	21,6		
11. Békés (5668)	1880	308,5	100	122,1	239,5	100	77,6	89,4	33,1	37,1	56,0	66,6	152,7	167,9	54,4	42,3	890,2	664,0	26,9	13,5		
	1890	354,7	115	141,4	274,1	114	77,3	102,5	46,2	45,1	56,0	54,6	150,8	167,4	62,6	48,4	897,8	700,7	30,5	14,6		
	1910	414,2	134	162,3	286,9	120	69,3	107,5	48,8	45,4	58,4	54,3	155,2	166,9	73,1	50,6	898,0	776,5	31,9	13,8		
	1930	463,7	150	208,3	310,0	129	66,9	138,6	79,0	57,0	59,3	42,8	122,6	123,7	81,8	54,7	900,2	777,8	34,4	17,8		
	1949	472,0	153	220,9	319,0	133	67,6	152,7	132,0	86,5	20,3	13,2	113,7	108,9	83,3	56,3	895,1	777,3	35,6	19,6		
	1960	468,2	152	241,0	264,4	110	56,5	137,7					94,0	92,0	82,6	46,6	897,6	787,3	29,5	17,5		
12. Csongrád (4263)	1880	287,8	100	116,9	187,8	100	65,3	70,6	33,0	46,8	37,5	53,1	146,2	166,0	67,5	44,1	673,9	478,4	27,9	14,8		
	1890	328,5	114	132,8	220,4	117	67,1	82,8	45,1	54,5	37,6	45,4	147,4	166,2	77,1	51,7	681,5	499,6	32,3	16,6		
	1910	397,4	138	167,2	234,5	125	59,0	92,0	51,4	55,9	40,5	44,0	137,7	154,9	93,2	55,0	688,5	553,4	34,1	16,6		
	1930	427,7	149	205,6	237,4	126	55,5	113,8	72,9	64,0	40,7	35,8	108,0	108,6	100,3	55,7	673,1	554,8	35,3	20,5		
	1949	429,0	149	213,5	244,0	130	56,9	123,8	105,8	85,5	17,7	14,3	100,9	97,1	100,6	57,2	675,4	554,0	36,1	22,3		
	1960	434,6	151	245,5	196,7	105	45,3	111,5					77,0	76,0	101,9	46,1	649,3	536,4	30,3	20,8		
13. Hajdú- Bihar (6212)	1880	289,7	100	120,5	214,2	100	73,9	84,3	33,9	40,2	50,1	59,4	140,4	154,1	46,6	34,5	956,4	576,1	22,4	14,6		
	1890	322,4	111	134,1	218,2	102	67,7	85,9	43,4	50,5	42,2	49,1	140,4	154,0	51,9	35,1	970,5	618,3	22,5	13,9		
	1910	406,6	140	161,5	266,7	125	66,6	100,5	45,4	45,2	54,9	54,6	151,8	165,4	65,5	42,9	987,7	701,9	27,0	14,3		
	1930	467,7	161	206,8	288,3	135	61,6	127,2	73,5	57,8	53,5	42,0	126,2	126,7	75,3	46,4	981,0	691,8	29,4	18,4		
	1949	498,0	172	227,1	316,0	148	63,5	146,5	127,4	87,0	18,8	12,8	119,3	115,7	80,2	50,9	1 000,5	706,6	31,6	20,7		
	1960	523,0	181	244,7	263,0	123	50,3	126,0					114,0	109,0	84,2	42,3	940,3	684,7	28,0	18,4		

14. Pest (Budapest nélkül) (6386)	1880	355,4	100	138,2	297,2	100	83,6	107,7	45,2	42,0	62,1	57,6	167,2	176,0	55,7	46,5	899,1	636,8	33,1	16,9
	1890	397,2	112	172,0	290,0	98	73,0	114,7	59,2	51,6	55,2	48,1	130,9	152,8	62,3	45,4	896,9	657,1	32,3	17,5
	1910	527,2	148	204,9	321,3	108	60,9	125,1	67,6	54,0	57,1	45,7	157,3	156,8	82,6	50,3	889,5	680,4	36,1	18,4
	1930	638,5	180	266,0	275,4	93	43,1	124,8	68,7	55,1	55,6	44,5	140,0	120,7	100,0	43,1	892,3	705,0	30,9	17,7
	1949	687,0	193	317,8	311,6	105	45,4	154,8	133,4	86,2	21,0	13,5	116,2	101,3	107,6	48,8	901,1	715,6	34,6	21,6
	1960	783,1	220	419,3	217,0	73	27,7	121,9					87,0	78,0	122,6	34,0	826,9	677,6	20,2	18,0
Budapest (525)	1880	402,7	100	204,2	15,7	100	3,9	6,1	2,8	45,9	3,2	52,5	97,2	157,4	767,0	29,9	68,2	52,4	23,0	11,6
	1890	560,0	139	283,9	21,8	139	3,9	8,5	3,9	45,3	4,4	52,4	97,3	150,5	1066,7	41,5	71,4	57,2	30,5	14,9
	1910	1110,0	276	587,6	29,0	185	2,6	11,9	5,7	47,9	5,9	49,6	88,9	143,7	2114,2	55,2	59,4	48,7	48,8	24,4
	1930	1440,9	358	780,6	25,9	165	1,8	12,4	6,0	48,4	5,9	47,6	84,6	108,9	2744,5	49,3	56,7	47,6	45,7	26,0
	1949	1690,0	395	871,6	24,4	155	1,5	12,3	8,0	66,0	4,0	32,5	82,4	98,4	3028,5	46,5	57,5	48,1	42,4	25,6
	1960	1807,3	449	1175,8	25,0	159	1,4	14,9					54,0	68,0	3442,4	47,6	47,2	40,4	53,0	36,9
15. Szabolcs- Szatmár (5937)	1880	288,3	100	122,5	252,9	100	87,7	105,8	39,0	36,9	66,4	62,7	135,3	139,0	48,6	42,6	836,6	635,4	30,2	16,7
	1890	329,1	114	138,2	261,7	103	79,5	107,9	44,6	41,3	62,8	58,2	138,1	142,5	55,4	44,1	858,8	663,2	30,5	16,3
	1910	418,5	145	163,0	304,9	121	72,9	118,4	49,7	41,9	68,2	57,7	155,3	157,5	70,5	51,4	924,0	804,9	33,0	14,7
	1930	502,1	174	209,0	355,4	141	70,8	149,4	84,6	56,7	64,5	43,1	140,2	137,9	84,6	59,9	927,9	794,4	38,3	18,8
	1949	558,0	194	252,4	404,1	160	72,4	189,3	170,6	90,2	18,4	9,6	121,1	113,5	94,0	68,1	895,7	766,1	45,1	24,7
	1960	587,3	204	274,5	353,3	140	60,2	177,9					114,0	99,0	98,9	59,5	889,5	757,1	39,7	23,5
16. Szolnok (5571)	1880	299,3	100	116,4	221,7	100	74,1	82,7	36,6	44,3	45,8	55,3	157,1	168,1	53,7	39,8	888,9	591,3	24,9	14,0
	1890	341,9	114	139,7	257,7	116	75,4	100,1	56,5	56,5	43,3	43,2	144,7	157,4	61,4	46,3	891,8	643,1	28,9	15,6
	1910	399,7	134	156,5	265,5	120	66,4	102,4	50,6	49,4	51,5	50,3	155,4	159,3	71,7	47,7	895,5	745,3	29,6	13,7
	1930	441,0	147	195,4	286,7	129	65,0	129,3	74,4	57,5	54,7	42,3	125,7	121,7	79,2	51,5	895,2	740,7	32,0	17,5
	1949	451,0	151	209,8	288,3	130	63,9	140,2	120,9	86,3	19,1	13,6	115,0	105,6	81,0	51,8	892,3	745,1	32,3	18,8
	1960	462,5	155	214,6	226,3	102	48,9	100,6					116,0	125,0	83,0	40,6	866,1	723,5	26,1	13,9
Alföld összesen (42 024)	1880	2575,5	100	1093,1	1689,4	100	65,6	654,6	275,1	42,0	377,5	57,7	135,6	158,1	60,0	39,4	6 369,5	4 363,3	26,5	15,0
	1890	3023,5	117	1324,8	1800,1	110	61,5	733,2	370,1	50,4	360,9	49,3	128,2	153,7	70,4	43,3	6 492,5	4 631,4	28,6	15,8
	1910	4155,8	161	1800,1	2057,8	122	49,5	793,5	398,3	50,2	392,9	49,5	130,9	159,3	96,8	47,9	6 553,9	5 162,8	31,4	15,4
	1930	4920,1	191	2323,7	2211,3	131	44,9	989,2	581,0	58,8	405,8	41,0	111,7	123,5	114,6	51,5	6 567,3	5 217,5	33,7	19,0
	1949	5274,0	205	2592,4	2322,5	137	44,0	1121,5	966,6	86,2	152,3	13,6	103,4	107,1	122,9	54,1	6 557,3	5 224,1	35,4	21,5
	1960	5653,0	219	3132,1	1894,7	112	33,5	989,8					80,0	92,0	131,7	44,1	6 337,3	5 127,8	29,9	19,3

Megye, országcsz (terület km²)	Év	Összes népesség			Mezőgazdasági népesség* összesen			Mezőgazdasági keresők²						100 keresőre jut eltartott		Egy km² összterületre jut		Mező- gazda- sági terület⁴	Művelt terület¹	100 k. hold		
		1000 fő	Index 1880 = 100	Ebből kereső 1000 fő	1000 fő	Index 1880 = 100	Az összes népes- ség %-ában	Össze- sen 1000 fő	E b b ő l³				az összes népesség- ben	a mezőgaz- dasági né- pességben	össz- népesség	mg. népes- ség	1000 kat. hold			fő		
									önálló (bir- tokos, bérlő) és segítő családtag- jaik		gazdasági cseléd, munkás										fő	fő
									1000 fő	%	1000 fő	%										
													fő	fő	1000 kat. hold	fő						
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)		
17. Borsod- Abaúj- Zemplén (7247)	1880 1890 1910 1930 1949 1960	373,8 408,5 513,5 585,5 630,0 726,4	100 109 137 157 169 194	162,2 179,5 207,7 249,9 281,1 351,8	273,2 285,3 293,8 317,9 305,5 228,6	100 104 108 116 112 84	73,1 69,8 57,2 54,3 48,5 31,5	114,3 120,4 119,5 141,8 145,8 119,8	43,0 49,8 56,4 78,8 126,8	37,6 41,3 47,3 55,6 87,0	70,8 70,2 62,7 62,7 18,7	62,0 58,4 52,4 44,2 12,8	130,5 127,6 147,2 145,9 134,3 106,0	139,0 137,0 145,9 124,2 109,5 91,0	51,6 56,4 70,9 80,8 86,9 100,2	37,7 39,4 40,5 43,9 42,2 31,5	851,2 883,2 900,7 904,9 896,2 881,2	571,9 598,3 601,6 665,6 664,9 647,1	32,1 32,3 32,6 35,1 34,1 25,9	20,0 20,1 18,1 21,3 21,9 18,5		
18. Heves (3638)	1880 1890 1910 1930 1949 1960	202,0 225,6 273,1 309,6 316,0 348,8	100 112 135 153 156 173	81,7 93,2 107,9 136,7 145,8 184,2	157,5 174,7 192,3 206,0 188,5 133,9	100 111 122 131 120 85	78,0 77,4 70,4 66,5 59,7 38,4	61,0 70,2 73,0 93,8 93,0 79,3	30,1 40,8 35,1 50,8 81,5	49,4 58,2 48,1 54,2 87,7	30,6 29,2 37,6 42,7 11,2	50,1 41,5 51,5 45,5 12,0	147,2 142,1 153,1 126,5 116,7 89,0	158,2 148,9 163,4 119,0 102,7 69,0	55,5 62,0 75,0 85,1 86,8 95,9	43,3 48,0 52,9 56,6 51,8 36,8	466,8 480,4 480,5 477,2 476,8 473,3	321,1 334,1 363,9 373,5 373,7 372,1	33,7 36,4 40,0 43,2 39,5 28,3	19,0 20,0 21,0 25,1 24,9 21,3		
19. Nógrád (2546)	1880 1890 1910 1930 1949 1960	123,9 142,0 175,1 201,8 215,0 236,4	100 115 141 163 174 191	54,4 58,7 67,4 85,5 94,2 120,0	85,0 95,4 98,2 102,6 103,3 76,3	100 112 116 121 122 90	68,6 67,2 56,1 50,8 48,0 32,3	35,6 37,4 38,0 47,0 48,8 44,9	14,5 19,3 18,4 27,7 43,8	40,7 51,6 48,4 58,9 89,8	20,9 17,9 19,4 19,2 4,9	58,7 47,9 51,1 51,5 10,0	127,8 141,9 159,8 136,0 128,2 97,0	138,8 155,1 158,4 118,3 111,7 70,0	48,7 55,8 68,8 79,3 84,4 92,9	33,9 37,5 38,6 40,3 40,6 30,0	299,9 304,4 309,4 310,0 299,2 298,7	212,9 217,4 229,4 231,0 223,4 224,4	28,3 31,3 31,7 33,1 34,5 25,5	16,7 17,2 16,6 20,3 21,8 20,0		
Észak összesen (13 431)	1880 1890 1910 1930 1949 1960	699,7 776,1 961,7 1096,9 1161,0 1311,6	100 111 137 157 166 187	298,3 331,4 383,0 472,1 521,1 656,0	515,7 555,4 584,3 626,5 597,3 438,8	100 108 113 121 116 85	73,7 71,6 60,8 57,1 51,4 33,5	210,9 228,0 230,5 282,6 287,6 244,0	87,6 109,9 109,9 157,3 252,1	41,5 49,1 47,7 55,7 87,7	122,3 117,3 119,7 124,6 34,8	58,0 51,5 51,9 44,1 12,1	134,6 134,2 151,1 132,3 122,8 100,0	144,5 143,6 153,5 121,7 107,7 80,0	52,1 57,8 71,6 81,7 86,4 97,7	38,4 41,4 43,5 40,6 44,5 32,7	1 617,9 1 668,0 1 690,6 1 692,1 1 672,2 1 653,2	1 105,9 1 149,8 1 254,9 1 271,0 1 262,0 1 243,6	31,9 33,3 34,6 37,0 35,7 26,5	19,1 19,8 18,4 22,2 22,8 19,6		

Magyar- ország összesen (93 031)	1880	5329,2	100	2208,8	3665,4	100	68,8	1489,5	668,0	44,9	816,2	54,7	131,8	146,1	57,3	39,4	12 735,7	8 949,0	28,8	16,6
	1890	6000,4	113	2624,1	3992,0	100	66,4	1626,8	858,0	52,8	764,1	46,9	129,0	145,4	64,6	42,0	12 946,3	9 352,4	30,8	17,4
	1910	7612,1	143	3231,9	4232,3	115	55,6	1677,6	909,8	54,3	762,7	45,4	135,5	152,3	81,8	45,5	13 131,5	10 214,4	32,2	16,4
	1930	8635,1	163	3997,8	4469,2	122	51,5	2021,5	1236,0	61,2	780,5	38,6	117,2	121,1	93,4	48,0	13 133,7	10 329,3	34,0	19,6
	1949	9205,0	173	4409,3	4523,5	123	49,1	2196,2	1907,2	86,8	283,4	12,9	108,8	106,0	98,9	48,6	13 080,4	10 326,1	34,6	21,3
	1960	9976,5	187	5295,7	3582,7	98	35,9	1864,8					88,0	92,0	107,2	38,5	12 679,0	10 112,6	28,3	18,4

¹ A mezőgazdasági népesség adatai ebben a táblázatban az 1890, 1910. és 1930. években csak a mezőgazdaság és kertészeti népességre vonatkoznak, az egyéb őstermelési ágak nélkül. E tábla országos összegei ezért nem egyeznek meg pontosan az 1. tábla adataival.

² Az 1960. évi adatokat a 4. táblázat tartalmazza.

³ A két csoport %-os arányai összegének 100 %-tól való eltérése a gazdasági tisztviselők aránya.

⁴ A mezőgazdasági terület (szántó, kert, szőlő, rét és legelő együtt) és a művelt terület (szántó, kert, szőlő) adatai az 1883., 1895., 1913., 1935., 1948. és 1957. évekre vonatkoznak.

Горизонтальная графа : (1) Комитаты, край (территория км²); (2) год. Общее население (3) 1000 лиц, (4) показатель : 1880 = 100, (5) в том числе : самостоятельные (1000 лиц) Аграрное население всего (6) 1000 лиц, (7) показатель : 1880 = 100, (8) во процентах к общему населению. Аграрные самостоятельные (9) всего, 1000 лиц ; самостоятельные (владельцы, арендаторы) и их помогающие члены семьи, (1) 1000 лиц, (11) процент ; батраки, сельскохозяйственные рабочие (12) 1000 лиц, (13) процент. Иждивенцы на 100 самостоятельных (14) в общем населении, (15) в аграрном населении. (16) Общее население, (17) аграрное население на 1 км² общей площади. (18) Аграрная площадь, (19) обработанная площадь — 1000 кад. хольдов. (20) Аграрные жители (самостоятельные + иждивенцы) на 100 кад. хольдов аграрной площади ; (21) аграрные самостоятельные на 100 кад. хольдов обработанной площади.

Heading : (1) Counties, regions (area km²); (2) year. Total population (3) 1000 heads (4) index : 1880 = 100, (5) of which : earners (1000 heads). Agricultural total population (6) 1000 heads, (7) index : 1880 = 100, (8) per 100 total population. Agricultural earners (9) total, 1000 heads ; independents (owners, tenants) and their unpaid family workers (10) 1000 heads, (11) per cent ; farm hands, agricultural labourers (12) 1000 heads, (13) per cent. Dependants per 100 earners (14) in the total population, (15) in the agricultural population. (16) Total, (17) agricultural population per 1 км² total area. (18) Agricultural, (19) cultivated area — 1000 cad. yokes. (20) Agriculturals (earners + dependants) per 100 cad. yokes agricultural area ; (21) agricultural earners per 100 cad. yokes cultivated area.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ДИНАМИКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ В ПЕРИОД С 1880 ПО 1960 ГОДЫ

Резюме

Целью настоящего очерка является показ того, каким образом складывались на современной территории Венгрии численность, удельный вес, состав и плотность сельскохозяйственного населения в разрезе территориальных единиц, соответствующих нынешнему делению страны на комитаты. В интересах осуществления данного анализа автор произвел пересчет данных о сельскохозяйственном населении по переписям до 1920 года на нынешнюю территорию страны, а комитатские данные привел в соответствие с нынешним делением на комитаты. Данные за 1960 год представляют собой предварительные итоги, полученные на основе однопроцентной выборочной обработки данных переписи 1960 года. В очерке содержится также и серии географических карт, призванные обеспечить наглядность в характеристике условий сельскохозяйственного населения и изложении динамику региональных изменений в 1880, 1890, 1910, 1930, 1949 и 1960 годах.

1. Если рассматривать динамику численности сельскохозяйственного населения, можно установить, что после наблюдавшегося в течение последних двух десятилетий прошлого столетия усиленного темпа роста сельскохозяйственного населения, последовало сначала постепенное снижение численного прироста, а затем, после некоторого периода стагнации, в течение последнего десятилетия, с 1949 по 1960 год, произошло значительное сокращение на 21%, и абсолютной величины прироста сельскохозяйственного населения (см. таблица 1, рисунок I). В то же время в период с 1880 по 1960 год население в целом увеличилось почти на 90%, то есть несельскохозяйственное население показывало тенденцию постепенного абсолютного и относительного роста. Динамика численности всего населения и сельскохозяйственного населения в разрезе комитатов показана наглядно на картах, содержащихся в рисунке II. Из анализа карт вытекает, что плотность населения в целом росла более быстрым темпом в тех комитатах, в которых раньше, чем в других местах, и в больших масштабах развивалась промышленность: это в первую очередь северные комитаты страны, в то время как в южных, главным образом сельскохозяйственных комитатах, рост плотности населения был более медленным (см. Приложение). Так на карте за 1960 год уже вполне определенно выделяется отличие расположенных в северной части страны в основном промышленных комитатов с высокой плотностью населения от комитатов, составляющих южную часть страны, которые имеют в основном сельскохозяйственный характер и плотность населения которых является меньшей. На основании рисунка II и Приложения можно установить также и то, что рост численности сельскохозяйственного населения, или соответственно, его плотности отнесенной к общей территории до 1949 года в восточных и южных комитатах сельскохозяйственного характера был весьма значительным, в то время как в северных комитатах промышленного характера он был более умеренным, при чем в отдельных комитатах, начиная уже с 1930 года, происходит сокращение численности сельскохозяйственного населения. В период с 1949 по 1960 год во всех комитатах страны произошло значительное сокращение сельскохозяйственного населения, что свидетельствует о том, что усиленная индустриализация, социализация сельского хозяйства и параллельное с этим развитие техники, с самого начала строительства социализма привели к переходу значительной части населения из сельского хозяйства в промышленность и прочие отрасли народного хозяйства. Этот процесс внутренней миграции, который раньше был гораздо более умеренным, в течение последнего десятилетия стал внезапным и приобрел крупные масштабы.

О наличии вышеописанного процесса свидетельствуют также и данные об удельном весе сельскохозяйственного населения явнутри всего

населения страны. В период с 1880 по 1949 год удельный вес сельскохозяйственного населения сократился с 69% до 49%, а в период с 1949 по 1960 год сократился внезапно до 35,9%. Содержащиеся в рисунке III географические карты тоже чрезвычайно наглядно показывают процесс исторического развития северного промышленного бассейна страны, а также и то, каким значительным было в течение последнего десятилетия сокращение удельного веса сельскохозяйственного населения в масштабах всей страны. Географические карты, опубликованные в рамках рисунка IV, дают обозрение изменений в удельном весе сельскохозяйственного населения в течение пятидесятилетия с 1900 по 1949 год в районном разрезе, указывая при этом на то обстоятельство, что в южной части страны, также и в разрезе мелких территориальных единиц, имело место в значительной степени меньшее уменьшение сельскохозяйственного характера района, чем в северной части страны.

Для динамики состава населения по занятиям является характерным также и то, что с начала века удельный вес городского населения в рамках населения в целом возрос с 32% до 40% и, в не меньшей мере, также и то, что в особенности вблизи крупных городов и промышленных районов, в первую очередь в течение последних двух десятилетий, возросли число и удельный вес владельцев земли, занятых не в сельском хозяйстве.

2. Один из важнейших показателей состава населения является соотношение самодеятельных и иждивенцев. Согласно географическим картам рисунка V и данным Приложения, вплоть до освобождения удельный вес иждивенцев в рамках сельскохозяйственного населения был более высоким, чем средний удельный вес иждивенцев во всем населении страны. Это сопряжено, в первую очередь, с более высоким естественным приростом и, соответственно, большим числом детей. Характерно, что в Большой Венгерской Низменности число иждивенцев было больше, чем в Южной части Задунайского края, — где было сравнительно больше всего самостоятельных — и относительно меньшее число иждивенцев. Значительное сокращение числа иждивенцев по сравнению с числом самодеятельных имело место в период после 1945 года, когда в результате аграрной реформы прежние безземельные батраки и сельскохозяйственные рабочие превратились в владельцев земли. Скачкообразное развитие имело место также и в этом направлении в течение последнего десятилетия. Во время развития имевшего место в ходе социалистического преобразования в 1949—1960 годы, все более широкие слои населения включались в производственную работу, ввиду чего в настоящее время, как в рамках населения в целом, так и в рамках сельскохозяйственного населения число иждивенцев стало в значительной степени ниже численности самодеятельных. Однако в этом сокращении играет крупную роль также и то обстоятельство, что в течение последних пяти лет наблюдалась сильная тенденция сокращения коэффициента естественного прироста населения. Это только частично уравнивается наблюдаемым на основе данных о возрастном составе повышением средней продолжительности жизни. В тех комитатах, в которых в 1960 году удельный вес иждивенцев был самым низким, в течение последних лет, согласно данным о естественном движении населения, наблюдался самый низкий, ниже среднего уровня, коэффициент естественного прироста населения, с другой стороны, в восточных комитатах страны, где коэффициент естественного прироста населения превышает средний уровень по стране, число иждивенцев, отнесенное к числу самодеятельных, является более высоким.

Одной из характерных черт крупных изменений, происшедших в течение последнего десятилетия в отношении удельного веса полов является то, что по сравнению с 1949 годом, в рамках сельскохозяйственного населения, при чем в первую очередь внутри самодеятельного населения, в значительной степени сократилась доля мужчин (таблица 2.). В то же время, согласно данным о возрастном составе, внутри самодеятельного населения существенно сократился удельный вес лиц в возрасте от 15 до 39 лет (с 52% до 41%), при параллельном росте доли более пожилых самодеятельных лиц (таблица 3). Эти данные свидетельствуют о том, что муж-

чины и молодежь в большей степени переходили из сельского хозяйства на работу в промышленность, чем женщины.

С точки зрения динамики условий жизни сельскохозяйственного населения наиболее показательным является состав самостоятельного населения по положению в занятии. В период до освобождения страны — как это показано в Приложении и в графике VI/A — большая часть самостоятельного сельскохозяйственного населения состояла из безземельных батраков и аграрных пролетариев. Удельный вес самостоятельных тогда был значительным только в комитатах Южной части Задунайского края, что связано с существованием в те времена большого числа чрезвычайчайно мелких, карликовых крестьянских хозяйств, в размере до 5 кадастральных хольдов. Коренное изменение в этой области означала аграрная реформа, проведенная в 1945 году, в ходе которой 2,6 миллионов кад. хольдов было передано более чем 600 000 бывшим батракам и малоземельным крестьянам. Влияние этого отражено в данных за 1949 год, согласно которым общая пропорция самостоятельных и помогающих им членов семей в масштабе всей страны достигла 80—90% самостоятельного сельскохозяйственного населения, а в отдельных комитатах превысила и ее.

Новое и коренное изменение в общественной структуре крестьянства и сельскохозяйственном производстве началось в связи с социалистическим преобразованием сельского хозяйства. Крестьяне-единоличники, начиная с 1949 года во все большей мере вступали на путь крупного коллективного хозяйствования. Образование государственных хозяйств, представляющих собой крупные социалистические сельскохозяйственные предприятия, тоже имело место в период после 1948 года. После значительного развития производственных кооперативов, имевшего место в 1959 году, в момент общегосударственной переписи населения (1 января 1960 года) 53% пахотной площади и 65% всей сельскохозяйственной площади принадлежало социалистическому сектору (государственные хозяйства и производственные кооперативы вместе). В течение всего лишь трех последующих месяцев последовало значительное новое развитие в этой области; так по данным на 31 марта 1960 года производственные кооперативы и государственные хозяйства имели в своем распоряжении 74% пахотной земли и 81% совокупных сельскохозяйственных площадей.

Согласно данным общегосударственной переписи 1960 года распределение самостоятельного сельскохозяйственного населения по положению в занятии выглядело следующим образом: удельный вес членов производственных кооперативов составлял 28%, крестьяне-единоличники и помогающие им члены семьи представляли 53% и, наконец, на работников государственных хозяйств, МТС и прочих занятых в сельском хозяйстве рабочих и служащих приходилось 19% сельскохозяйственных самостоятельных (таблица 4). В конце марта 1960 года, в результате развития кооперативного движения, члены производственных кооперативов составили примерно 46% самостоятельного сельскохозяйственного населения. Если предположить, что в то же время удельный вес рабочих и служащих остался неизменным, то получится, что крестьяне-единоличники и помогающие члены их семей составили тогда уже всего лишь 35% самостоятельных. Различия в территориальном масштабе показаны на рисунках VI/B и VII.

О значительном улучшении жизненных условий сельскохозяйственного населения свидетельствуют также и данные статистики расселения. Согласно упомянутым данным вне поселений (на хуторах) в 1960 году проживало только 12,1% всего населения (таблица 5), в то время как в 1930 году там проживало 21,8% и в 1949 году — 17,3% населения. В период после освобождения страны, благодаря созданию хуторских центров и организаций в села ряда отдаленных населенных пунктов, произошло значительное улучшение культурных и социальных условий жизни крестьянства, в первую очередь крестьянства, проживавшего ранее в хуторских условиях Большой Венгерской Низменности. В области существенного улучшения культурных условий крестьянства предстоит раз-

решить еще многие, оставшиеся в наследие от прошлого, задачи (таблица 6), относительно которых, данные переписи 1960 году, вероятно будут отражать достигнутые в течение последнего десятилетия значительные результаты.

3. Относительное число плотности сельскохозяйственного населения является показателем, который используется наиболее часто для характеристики сельскохозяйственного производства и жизненных условий сельскохозяйственного населения. Согласно данным, изложенным на рисунке IX сельскохозяйственная площадь в целом (пашни, огороды, сады, виноградники, луга и пастбища взятые вместе) в течение изучаемого периода не потерпела заметных изменений, в то время как обрабатываемая площадь в более узком смысле слова (пашни, огороды, сады и виноградники) в значительной степени расширилась, поскольку крупные площади под лугами и пастбищами были подвергнуты обработке. При изучении динамики плотности сельскохозяйственного населения, как с точки зрения отнесения всего сельскохозяйственного населения к сельскохозяйственной площади в целом, так и с точки зрения отнесения самостоятельного сельскохозяйственного населения к обрабатываемой площади, мы приходим к выводу, что она с 1880 по 1949 год постепенно увеличивалась, а в течение последнего десятилетия — снижалась пропорционально сокращению численности сельскохозяйственного населения (таблица 7). В отношении плотности сельскохозяйственного населения в течение изучаемого периода, при любых способах сопоставления, как парвило, выделялись одни и те же комитаты (график VIII). График X и таблица 8 ясно указывают на то обстоятельство, что плотность сельскохозяйственного населения сложилась на наиболее высоком уровне в тех комитатах в которых наиболее распространено производство трудоемких растениеводческих культур (овощи, фрукты, виноград, табак, сахарная свекла).

Имевшее место в течение последнего десятилетия крупное сокращение численности и удельного веса сельскохозяйственного населения и связанное с этим снижение плотности последнего является проявлением того, что в течение этого периода в венгерском сельском хозяйстве наблюдался быстрый технический прогресс, что привело к значительному росту производительности труда. Таким образом ныне производственные процессы в сельском хозяйстве происходят в условиях относительно меньших затрат живого и относительно больших затрат овеществленного труда. В течение истекшего десятилетия тракторный парк утроился, потребление минеральных удобрений увеличилось в четыре раза, широкий размах приобрело применение машин, во все большей мере совершается электрификация страны, применение химических и биологических методов. Валовая продукция сельскохозяйственного производства, несмотря на относительно крупное сокращение рабочей силы, возросла в ходе применения современной техники и создания социалистических крупных хозяйств в период с 1949 по 1960 год на 41 %.

Все более резкое размежевание между сельскохозяйственными и несельскохозяйственными районами обращает внимание на то, что в ходе комплексного регионального развития следует иметь в виду плановое распределение рабочей силы и целесообразное развитие промышленности южных районов страны. Однако, наряду с этим предстоит разрешить также и целый ряд задач, связанных с региональным развитием сельскохозяйственного производства и соответствующей характеру отдельных районов специализацией.

REGIONAL DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL POPULATION OF HUNGARY, 1880—1960

Summary

The paper presents how the number, ratio, structure and density of the agricultural population has developed in the present territory of Hungary by territorial units corresponding to the present county system. For the sake of this study the author converted the data of the population censuses prior to 1920 to fit the present territory of Hungary and all data given by counties were converted to correspond to the present counties. The 1960 data are based on the processing made from the 1 per cent sample of the last census held on January 1, 1960. To present a characteristic picture of the agricultural demographic situation and its regional divergences the paper includes also an instructive series of maps for the years 1880, 1890, 1910, 1930, 1949 and 1960.

1. As to the changes in the size of the agricultural population it can be established that the quicker rate of growth of the last two decades in the 19th century was followed in the next decade by an ever decreasing numeric advance. After a certain stagnation the last decade (i. e. from 1949 to 1960) saw a considerable setback of 21 per cent of the agricultural population, also in absolute numbers. (Table 1. Figure I.) At the same time the total population increased by almost 90 per cent between 1880—1960, i. e. the non-agricultural population shows a gradually increasing development both in absolute figures and also relatively. The development of the size of the total and of the agricultural populations is well shown by counties in the maps of Figure II. They reveal that the density of the whole population has gone up at a quicker rate in the counties industrialized earliest and most extensively, these being the northern counties of Hungary whereas the increase of the density of population was slower in the southern, prominently agricultural counties. (See Appendix.) Thus the 1960 map shows clearly the difference between the prominently industrial counties with a higher density at the northern edge of the country and the mainly agricultural counties of a lower density making up the southern part of the country. It can be seen from Figure II. and the Appendix that the increase of the agricultural population and its density compared to the total area were increasing until 1949 in the agricultural counties in the eastern and southern parts of the country, with a rate of increase much slower in the industrial counties of the northern region; in some counties the population of the agricultural population has been even falling back since 1930. Between 1949 and 1960 the agricultural population strongly diminished in all the counties of the country which shows that since the beginning of socialist construction the enhanced industrialization, the socialist transformation of agriculture, and simultaneously the development of technics made a considerable proportion of the population go over from agriculture into industry and other branches. This internal migration which used to be much more moderate has gathered momentum and become rather marked in the last decade.

The development trend outlined above is borne out also by the decreasing ratio of the agricultural population to the total population. From 1880 to 1949 the ratio of the agricultural population was decreasing from 69 per cent to 49 per cent, only to go suddenly down to 35,9 per cent between 1949—1960. The maps in Figure III. show spectacularly the historic development of the northern industrial region of the country as well as the extent to which the agricultural ratio has decreased all over the country during the last 10 years. The maps in Figure IV. render account of the changes in the ratio of the agricultural population during the 50 years between 1900—1949 giving the details by districts and also point to the fact that the agricultural character has diminished to a much lesser extent in the southern part of the country also if taken by smaller regional units than it has in the northern part.

The change in the occupational composition of the population is featured also by the fact that the proportion of the urban population to the total population has increased from 32 per cent to 40 per cent since the beginning of the century and also that the number and the proportion of landowners of a non-agricultural occupation have gradually increased, especially around the cities and industrial regions, mainly during the last 20 years.

2. One of the most important indicators of the composition of the population is the rate between earners and dependants. As shown by the maps in Figure V. and the data of the Appendix it had been characteristic before the liberation that the rate of the dependants was bigger among the agricultural population than among the total.

This is connected with the higher rate of natural increase of the agricultural population and the larger number of children. It is characteristic that in the Great Hungarian Plain the rate of dependants was much higher, whereas in the south of Transdanubia, (Western Hungary) with the relatively highest number of independents, the proportion of dependants was relatively smaller. The number of dependants compared to earners considerably decreased after 1945 when, under the effect of Land Reform, the earlier landless farmhands and workers became landowners. A sudden change has set in also in this respect during the last 10 years. Between 1949 and 1960, as a result of the development realized in the course of socialist transformation, ever wider strata of the population have joined the ranks of those engaged in productive work, and at present the number of dependants has fallen rather considerably under that of the earners within both the total population and the agricultural one. Also the fact that during the last five years the rate of natural increase has shown a substantially decreasing tendency has contributed to this setback. This is only partly offset by the prolongation of the average age shown in the age composition data. In the counties with the lowest rate of dependants in 1960 the rate of natural increase is the smallest resp. under average according to the demographic data of recent years whereas it is much higher than average in the eastern counties of the country with a rather high number of dependants compared to the earners.

As far as the proportion of sexes is concerned one of the characteristic features of the great transformation taken place during the last 10 years is that compared to 1949 the ratio of men in the agricultural population has suffered a substantial setback, especially among earners (Table 2.). According to the age composition data the share of 15—39 years old people among the agricultural earners has also definitely decreased. (From 52 per cent to 41 per cent.) On the other hand the ratio of older earners has greatly increased. These data demonstrate that the men and the young people have gone over from agriculture to industry in greater numbers than the women.

From the point of view of the development of the living conditions of the agricultural population the composition of the gainfully occupied population by status is most characteristic. Before the liberation, as shown in the Appendix and in Figure VI/A, most of the agricultural earners were living as landless workers and farmhands. At that time the ratio of independents was significant only in the South-Transdanubian counties, a fact connected with the high number of dwarf-estates under 5 cad. yokes. The 1945 Land Reform marked a radical change in the course of which 2,6 million cadastral yokes were distributed among over 600 000 former landless peasants as well as holders of dwarf and small estates. Its effect is reflected by the 1949 data according to which the ratio of independents and unpaid family workers increased all over the country to 80—90 per cent of the earning agricultural population and in some counties even to a greater extent.

A new and fundamental change set in in the social stratification and agricultural production of our peasantry with the socialist transformation of agriculture. From 1949 the individual farmers have increasingly taken up large scale common farming within producers' cooperatives. Similarly it was in the years following 1948 that the state farms developed in the form of socialist large-scale enterprises. After the significant development in the field of producers' cooperatives in 1959, 53 per cent of arable land (i. e. 65 per cent of the total area) belonged to the socialist sector (state farms and producers' cooperatives together) at the time of the population census (January 1, 1960.). After a short quarter of a year a further significant development set in and according to the March 31, 1960 data at that time the producers' cooperatives and the state farms were working on 74 per cent of the arable land (representing 81 per cent of the total area).

At the time of the 1960 census the composition of the gainfully occupied agricultural population by employment status was featured by the fact that members of cooperatives accounted for 28 per cent, individual farmers and family workers represented 53 per cent whereas the ratio of workers and other employees working at state farms, machine stations and in other fields of agriculture amounted to 19 per cent. (Table 4.) At the end of March 1960, however, as a result of the further development of the cooperative movement, members of cooperatives accounted for about 46 per cent of the gainfully occupied population and taking the ratio between workers and employees unchanged individual farmers and family workers did not represent more than 35 per cent at that time. Geographic differences are shown in Figures VI/b. and VII.

An increasing improvement in the living conditions of the agricultural population is shown by the data of settlement statistics. According to it the population living in

external settlements accounts for but 12,1 per cent of the whole population (Table 5.) whereas the 1930 and 1949 ratios were still 21,8 and 17,3 per cent respectively. After the liberation, due to the establishment of settlement centres and to turning a number of external settlements into villages, the living conditions, the cultural and social circumstances of the peasantry, mainly of those having lived in the settlements of the Great Hungarian Plain, have considerably improved. As a heritage of the past great tasks are to be solved also in the field of the educational conditions of the peasantry which need a substantial improvement (Table 6.). In this connection the data of the 1960 census will render account of a considerable development during the last 10 years.

From the point of view of agricultural production and the living conditions of the agricultural population the most generally used characteristic index is the agricultural density index. As resulting from Figure IX. the agricultural area (arable land, gardens, orchards, vineyards, meadows and pastures together) shows hardly any noteworthy change during the period reviewed but the cultivated area in the narrow sense of the word (arable land, gardens, orchards and vineyards) has greatly increased since the major part of meadows and pastures has been turned into arable land. Whether we are studying the development of agricultural density by comparing the population to the whole agricultural area or the agricultural earners to the cultivated area we find that it was gradually increasing from 1880 til 1949 only to fall back significantly during the last decade in conformity with the great recession of the agricultural population. Whichever comparison we are studying in connection with the density of the agricultural population within the period reviewed, as a rule the same counties show prominence. (Figure VIII.) Figure X. and Table 8. cast a light on the fact that the agricultural density rose highest in the counties representing the relatively highest proportion among the most labour-intensive branches of plant cultivation (gardens, orchards, viticulture, growing of tobacco, sugar beet and greens).

The considerable setback suffered in the size and proportion of the agricultural population as well as in the agricultural density of the last 10 years is the result of the fact that in our agriculture technics has gained speedily ground in that period adding substantially to the productivity of work. Thus by using less living labour today and by investing a relatively bigger share of materialized labour our agriculture is producing to a growing extent. In the last 10 years our tractor park has trebled, the consumption of fertilizers has increased four-fold, mechanization has spread, electrification is constantly increasing and so is the application of biologic and chemical methods. The gross production result of our agricultural production has considerably increased, i. e. by 41 per cent between 1949—1959 due to the application of more developed technics and the establishment of socialist largescale farming in spite of a relatively great number of manpower having left.

The ever more intense differences between agricultural and non-agricultural landscapes remind of the fact that in the course of complex regional development special importance should be given to a planned manpower policy as well as to the industrialization of the southern region of the country. At the same time important tasks arise also in connection with the regional development of agricultural production and with the specialization conforming to the character of the regions.